

ULUSLARARASI BEDRUDDİN EL-AYNÎ SEMPOZYUMU VE II. HADİS İHTİSAS TOPLANTISI

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ, MÜZAKERELERİ,
İHTİSAS TOPLANTISI, KONUŞMA METİNLERİ
VE ALINAN KARARLAR

Editör

Yrd. Doç. Dr. RECEP TUZCU

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. M. RAŞİT AKPINAR

GAZİANTEP 10/11 MAYIS 2013

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 628

*Uluslararası Bedruddin El-Ayni Sempozyumu
ve II. Hadis İhtisas Toplantısı
-Sempozyum Tebliğleri, Müzakereleri,
İhtisas Toplantısı, Konuşma Metinleri
ve Alınan Kararlar-*

Editör: Yrd. Doç. Dr. Recep Tuzcu

Editör Yardımcısı: Arş. Gör. M. Raşit Akpınar

Grafik, Tasarım: TAVOOS

ISBN 978-975-389-876-8

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet
Vakfı'na aittir.

1. Baskı Temmuz 2016, 150 Adet

Bu eser İlksay Kurulu'nun 09.01.2015
tarih ve 1/3 sayılı kararıyla uygun
görölmüş ve Türkiye Diyanet Vakfı
Mütevelli Heyeti'nin 27.01.2015 tarih ve
1505 sayılı kararıyla basılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 15402

Baskı:

TDV/İ
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
BASIM VE YAYIN EVİ
BASIM VE YAYIN EVİ

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara

Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312. 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

TEFSİR DİSİPLİNİ AÇISINDAN UMDE ŞERHİ

Prof. Dr. Gıyaseddin Arslan*

Hadis yorumculuğu Kur'an yorumculuğundan sonra gelen önemli bir tefsir faaliyetidir. Hadislerin yorumu hadisçileri ilgilendirir; ancak hadis şarihleri hadisleri şerh ve tefsir ederken çoğu zaman Kur'an ayetlerini gerekçe göstererek onları şahit tutarak yorumlar yapabilmektedirler. Bu yönüyle hadis şerhleri Tefsir disiplini açısından ele alınıp incelenebilir bir mahiyet arz etmektedir. Umde şerhinde bu husus çok net olarak görülebilir.

Hadisleri Kur'an ayetleriyle şerh ve izah etmeye çalışanlar, acaba Kur'an'ın bütünlüğü kapsamında ne kadar isabetli yorumlar yapabilmişlerdir? Onların kendi şerh ve yorumlarına dayanak yaptıkları ayetler gerçekten sağlıklı yorumlanmış mıdır? Hepsinden önemlisi hadislerle ayetler aynı şeyi mi söylemektedir? Şunu çok iyi biliyoruz ki konunun doğası gereği, hadisle ayetin aynı şeyi söylemesi gerekir; zira elçi, devletine muhalefet edemez. Bu anlamda Hz. Peygamber'in Kur'an'a muhalif söz söylemesi mümkün değildir; esasen Kur'an buna müsaade etmemekte ve müsaade etmeyeceğini de açıkça deklere etmektedir. Bununla beraber bazı şerhlerde maalesef Kur'an'a aykırı şerh ve izahlar bulmak mümkündür. Umde şerhini bu açıdan kritik etmeyi düşünüyoruz.¹

Bu amaçla Umde şerhini Kur'an'a ve tefsir disiplinine arz etmeye çalışacağız. Müellifin isabet ettiği yorumlara yer vermeyeceğiz.

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bu tebliğ, *Hadis'in Kur'an'la Tefsiri* (Elazığ 2011) adlı çalışmamız esas alınarak hazırlanmıştır.

Zira bu, tebliğin formatına uymaz. Fakat bize göre yanlış veya isabetli olmayan şerhlerini objektif ve bilimsel olarak kritik etmeye çalışacağız. Tefsir disiplininin temel bir görevi de ayetlerin sadece doğru tefsiri değil aynı zamanda diğer dinî ilimlerde ihtisas sahibi olanların ayetleri doğru anlayıp anlamadıklarını temel tefsir ölçütleri ışığında test edip değerlendirmektir.

Hadis, hadisi tefsir ettiği gibi² ayet de hadisi tefsir edebilir. Bu realiteyi Aynî'nin bizatihi kendisi Umde şerhinde "hadisin tefsiri" ifadesini kullanarak gösterir.³ Aynî, yaptığı şerh faaliyetine aynı zamanda tefsir demektedir.⁴ O, bazen hadisin zımında bulunmayan fakat anlamda hissedilebilen manalara da ayetlerden örnekler vererek o manayı teyit etmek ister.⁵ Zaman zaman zayıf hadisleri de şerh ettiği görülür.⁶ Ayetlerden istidlal, bizatihi tefsir faaliyetlerinden sayılır.⁷ Bu anlamda Aynî de çok sık olarak ayetlerden delil getirir. Ayetin şahid yapılması hem hadisteki kelime veya kavramın mahiyetinin bilinmesine, hem de ayette geçtiği şekliyle o kelime veya kavrama şahid olan ayetin mahiyetinin bilinmesine bağlıdır.

Bir başka Buhârî şarihi İbn Hacer de hadis şerhi faaliyetlerini bir tefsir aktivitesi olarak niteler.⁸ Aynı şekilde Aynî, hadisin tevîl ve tefsiri tabirlerini de kullanır.⁹ Dahası Aynî, hadis-ayet paralellliğini kurmaya çalışırken hadisin hangi ayetten muktebes olduğunu, Hz. Peygamber'in veciz üslubu ile ayetten yaptığı iktibas ve bu iktibasın belli bir ayeti işaret ettiğinin bilinmesini de ister. Aynî, bu güzel yöntemin farkında olarak hadis ve Kur'an'la fazla meşgul olmayanların gözden kaçırabileceği bir gerçeklik olarak daima ilgili muktebes ayeti zikreder. Böylece hadis tefsiri okuyan kişi, ay-

² Bedruddin el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005, II, 499, 500.

³ *Umde*, VI, 410.

⁴ *Umde*, II, 398, 399, 416, 474, 493.

⁵ *Umde*, II, 510.

⁶ *Umde*, II, 593-595.

⁷ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn*, I, 128-129; Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi*, MÜİFV Yay., İstanbul 2008, 103.

⁸ İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 34, 38, 39, 41.

⁹ *Umde*, VI, 440, II, 497, 573, 595, III, 504.

nı zamanda aynı lafız, üslup ve anlamda daha yüce bir ilâhi beyanın bulunduğunu anlar.

“Bu hadis mücmeldir şu ayet onu tefsir ediyor.”¹⁰ şeklindeki şerh tarzı böyle bir çalışmanın/tebliğin imkânını ortaya koyan temel nedenlerden biridir. Zira İslam peygamberinin sünneti dinde bağlayıcıdır. Böyle bir peygamberin hadislerinin ayetler ışığında anlaşılması şeklindeki bir yorum metodu tefsir disiplininin dışında, ondan bağımsız bir faaliyet olamaz; nitekim Umde şerhi baştan sona hadisleri ayetlerle beraber bir arada anlamının gerekliliğine dair örneklerle doludur.

Esasen Hz. Peygamber’in Kur’an’a muhalif bir fiil, söz ve takirde bulunamayacağı gerçeğinden hareket edersek bütün hadislerin Kur’an ayetleri ile belli bir paralellik gösterdiklerini kabul etmemiz gerekir; aksi hem Kur’an ayetlerine uymaz, hem de Peygamberliğin varlık gayesiyle çelişir. Bu gerçeğin farkında olunmadığı zaman, gerek kelâmî, gerekse fikhî veya tasavvufî birçok konuda, fetva, istinbat ve ahkâmda hata ve yanlış düşülebilir. Geçmişte yapılan hataların tekrarlanmaması için ayet ve Sünnet paralellğine mutlaka dikkat edilmesi gerekir.

Öte yandan hadisin Kur’an’a arzı –diğer adıyla tefsir disiplini açısından ele alınması– türünden yapılan çalışmaların kanaatimizce tefsirciler tarafından yapılması daha uygun olur. Zira bu tarz araştırma ve değerlendirmelerde hakem, Kur’an ve Tefsir ilmi olacağından ilgili hadislerin Kur’an’ın hangi ayetine arz edileceği, neden arz edileceği, ayetin sahîh anlamının ne olacağı gibi hususlar tefsir disiplinini ilgilendiren hususlardandır. Hadisin usul ve edebiyatını bilmeyen hatta sahîh veya zayıf hadis ayırımını bile yapamayan biri, eğer Kur’an’ı ve mahiyetini iyi derecede biliyorsa hadisleri ve hadis şerhlerini Kur’an’a ve tefsire rahatlıkla arz edebilir. Çünkü neticede hakemliğine başvurduğu kaynak Kur’an’dır; onu iyi biliyorsa problem yok demektir. Dolayısıyla böyle bir çalışma tam da tefsircilerin yapması gereken, salt tefsire ait bir faaliyettir.

Kur’an’ın dinî meselelerde hakem kılınması âlimler tarafından özellikle belirtilmektedir. Ebû Hanîfe, çoğu kez Haricilerin getir-

¹⁰ Umde, VI, 292.

diği Kur'an'a aykırı rivayetleri hadis usulü açısından kritiğine gerek duymadan haklı olarak bir çırpıda reddedebilmiştir. "Müslümanlar beyaz bir sayfa açmaya tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve diğer ilimleri Kur'an ışığında gözden geçirmeye mecburdur. Yoksa dünya da elden gider ahiret de"¹¹ şeklindeki kanaat, yirminci asrın başlarında Muhammed Abduh, Reşid Rızâ, Cemâleddin Efgânî, Mehmet Akif vb.leri tarafından da ısrarla dile getirilmiştir.

Hadislerin Kur'an'la uyumunu temin etmek için yapılan bazı faaliyet ve uğraşların, işi daha da problematik hale getirdiklerine dair kanaatler de göz ardı edilemez. "Sünnetin Kur'an ile uyduğunu göstermek için yapılan tevil ve yorumların hem Kur'ani hem de diğer dinî esaslar ile çelişmemesi gerekir; bir taraftan Kur'an ile uyumu sağlanırken diğer cihetten pek çok Kur'ani ilke ile çelişmemelidir. Özellikle hadislerin şerhlerinde gördüğümüz bu problem arz uygulamasında son derece önemli; daha çok hadislerin müdafaası sadedinde yapılan bu yorumlarda hadisler tashih edilmek istenirken dinin birçok temel esaslarıyla çelişkiye düşüldüğü fark edilmemiştir. Hadis yorumlarında ve hadis tashih çalışmalarında bu nokta ciddi olarak göz önünde bulundurulmalıdır."¹² Öte yandan sünnet, Kur'an'a ve tefsire arz edilmek suretiyle aslında yine sünnetin kendisi koruma altına alınmış olmaktadır. Zira "Arz bir sünnet muhafızdır."¹³

Şahsi tecrübe ve müşahedelerimiz göstermiştir ki, kimi hadis müdafaaları bazen ölçüsüz raddelere ulaşabilmekte, her tür rivayet veya hadis çok kolay bir şekilde metluv vahiyle özdeşleştirilebilmekte, Hz. Peygamber din dilinde tam bağımsız ve Kur'an'a muhalif hareket edebilir tarzda tasavvur edilebilmektedir.

Kur'an'a muhalif olan rivayetler Kur'an ışığında değerlendirilecektir. Dinde aslı esaslı bulunmayan hadis formunda olsa bile bir söze neden Kur'an'dan delil ve kanıt tedariki yapılınsın ki? Uydurma ve zayıf rivayetlerin de en önemli test aracı Kur'an-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in asla Kur'an'a aykırı bir

¹¹ Abdülaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul 2007, 30.

¹² Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 200.

¹³ Keleş, *age.*, 62.

şey söylemeyeceğini açıkça beyan etmiştir: “O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık). Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız.” (43/Hâkka, 47)

I. Şerh Yöntemi

Aynî, *Umde* şerhinde klasik tefsir çalışmaları ile müsellemler olmuş tefsir tarihi ve usulü ile ilgili hemen hemen her konuyu ve kuralları kullanmıştır. Ancak biz bu çalışmada onlara girmeyecek sadece bazı yorumlarını kritik edeceğiz.

Aynî, şerhini hem ilmî hem de ders kitabı olabilecek mahiyette hazırlamıştır. Önce ele alacağı hadis hakkında genel bir giriş yapar, sonra hadisin bir önceki hadislerle ve baba olan münasebetine işaret eder. Hadis, mürsel ise âlimlerin ihtilaf ve tartışmalarını zikreder, kendi görüşünü ise en sonunda “kultu” diyerek ortaya koyar. Sonra hadisi değişik açılardan ele alıp şerh ve tefsir eder.¹⁴ Muhtemel anlamları serdedip bazısını çürütür.¹⁵

Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla onun şerh sistematigi kısaca şöyledir: Her şeyden önce ana bölüm başlığını “kitab” adıyla ortaya koyar; sonra alt başlık olarak “bab” adını kullanır. Sonra hadisi senediyle beraber verir. Hadisle ilgili ayetleri zikreder. Hadisin bu bab ile alakasını açıklar. Hadisin ravileri hakkında bilgiler verir. Hadisin senedini ortaya serer. Hadisin nevini (garib, hasen, meşhur vb.) belirtir. Buhârî’deki ta’likları ile beraber diğer hadis kaynaklarındaki varyantlarına değinir. Sonra lügat izahına geçer, peşinden i’rab analizi yapar; belagatin üç ana dalı olarak meani, beyan ve bedi’ sanatına göre izahlar yapar. Sonra hadisle ilgili muhtemel soru ve cevaplara yer verir. Hadisin vürud sebebini izah eder; fıkhi istinbatla ahkâm üretir; fevaid başlığı altında çıkarılacak ders ve mesajlara değinir. Böylece bir hadisin şerhini bitirmiş olur. Tefsire ait malzeme ise yukarıda sıraladığımız bu maddelerden en çok lügat, beyan, meani, istinbat ve fevaid kısımların-

¹⁴ *Umde*, I, 4.

¹⁵ *Umde*, III, 473-474.

da bulunmaktadır. Biz de bu alanlarda yoğunlaştık. Sözgelimi ricâl bilgisinin tefsire bakan bir yönü bulunmamaktadır.

Bazı bab başlıklarının altında sadece ayet zikredilmiş; herhangi bir hadise yer verilmemiştir. Aynî, bunun nedenini o konuda herhangi bir hadisin bulunmaması olarak izah eder.¹⁶

Aynî (*beyânu tasdîri'l-bâbi bi'l-âyeti'l-mezkûre*) bölüm başlığı ile hadisin ayetle olan ilgisine yer verir. Bu konuda şunları söyler: Bil ki Buhârî, zikredeceği hadisle bu konuda münasebeti olan Kur'an ayetine veya tefsirine veya bir başka hadise, sahabe veya tabiun rivayetine (eser) mutlaka yer vermiştir. Birçok bölümü adlandırma da birçok Kur'an ayetine yer vermeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Bazı bölümlerde salt ayeti başlık olarak belirtmiş, ona başka bir şey de ilave etmemiştir. Bazen de hadisin bab başlığının anlaşılması için ayet tefsiri yapar; örneğin "*bâbu'r-riyâ fi's-sadaka*" (sadaka verirken riyakârlık yapma) babında hadis zikretmeden önce Bakara suresi 264. ayetini zikreder. Bu ayette de özellikle bab başlığı ile ilgili olarak "tallun" ve "salden" tabirlerini açıklamıştır.¹⁷ Bu yöntemle hadisin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Görüldüğü gibi hadisi ondan daha kuvvetli ve güvenilir bir bilgi olan ayetlerle tefsir etmek hakikaten son derece makul ve mantıklı bir şerh ve tefsir yöntemidir. Esasen bu yöntem bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanılmış ve rehber kılınmıştır.

II. Tefsir

Aynî "tefsir" ile "tefsir edilen" ayrımına dikkat çeker: Ona göre "Her hangi bir şey hakkında onun tefsiri denince tefsir o şey ile aynı olmaz. Gerçi tefsir mücmellik cihetiyle müfesser ile aynıdır ancak tafsil boyutu ile de ondan başka bir şeydir."¹⁸ O, tefsir ile tefsir edilen metin ve ifadelerin çeşitli boyutları itibarıyla bir biriyle ilişkili olsa bile işin içine tafsilat, ayrıntılar ve öznel yorumlar girince yine de aynı olamayacağını vurgular. İslam düşünce ve tefsir tarihinde usulcû ve şarihlerin en büyük hatalarından biri yaptıkları

¹⁶ *Umde*, VI, 365, 6. bab "*bâbu'r-riyâ fi's-sadaka*" VI, 367, 7. bab "*bâbun lâ yakbelullâhu sadakaten min gûlûlin ve lâ yakbelu illâ min kesbin tayyib*"

¹⁷ *Umde*, VI, 365; başka bir örnek için bkz. *Umde*, VI, 376-377, III, 424, 473.

¹⁸ *Umde*, I, 98.

tefsir, şerh, istidlâl, istişhad ve yorumları Din ile nasslar ile özdeşleştirmeleridir. Bu açıdan Aynî'nin bu ayrıma dikkat çekmesi isabetli aynı zamanda metodik bir yaklaşımdır

Aynî'nin koyu bir rivayetçi olduğu onun şerhinde net olarak gözlemlenebilmektedir. Dirayet tefsirine ise sıcak bakmadığı hatta karşı olduğu da rahatlıkla anlaşılmaktadır.¹⁹ Mesela bir yerde delilsiz tefsir için "tefsîr min indik" (kafadan tefsir) tabirini kullanarak rivayeti öncelediğini açıkça beyan etmektedir.²⁰ Yine çok önemli bir ilke olan "Müphemîn tefsiri olur sarîhin tefsiri olmaz."²¹ ifadesine *Umde*'sinde yer verir.

Aynî, geleneksel olarak gayet rahat bir şekilde ekoller arasında ayrım yapmadan hemen hemen bütün tefsirlerden yararlanma gibi sahih, başarılı ve güzel bir yöntem izlemektedir.

Aynî'nin temel tefsir referanslarının başta müfessir sahabiler ve geleneğin makbul addettiği muteber tefsirlerimiz olduğunu görüyoruz. Bunların başında şu isimler gelir: İbn Abbâs, Mucâhid, Katâde, Mukâtil, Sufyân, Abdurrezzâk, Taberî, Zemahşerî, Beydavî.²² Bazen Aynî'nin şerhi Kâdî Beydavî'nin tefsirinden daha çok tefsire benzetmektedir. O, Kurtubî, Zeccâc, Neseî,²³ İbn Ebî Hâtim, Mucâhid, Katâde, Dahhâk, Kurtubî, Hasan el-Basrî, Suddî, Ebûbekir İbn Mirdeveyh, Sa'lebî, Ebû Ubeyde, İbnu'l Cevzî;²⁴ Sufyân b. Uyeyne, Sufyân es-Servî, Leys b. Sa'd, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme;²⁵ Saîd b. Cubeyr, Ebû Sâlih, Zeyd b. Eslem, Mukâtil b. Hayyân, İbn Cerîr, Saîd b. Museyyeb, Abdurrezzâk, Buhârî, Ebû Hanîfe, Mansûr, Mucâhid, Abd b. Hammâd, Ebû Ca'fer en-Nehhâs;²⁶ Rebî' b. Enes, Vâhidî, Atâ, İkrime, Suddî, Katâde, Tâvûs b. Keysân;²⁷ Ebû'l-Leys, Ferra, İbn Seyyide, Sa'leb;²⁸ Mukâtil b. Abdurahmân b.

¹⁹ *Umde*, III, 473.

²⁰ *Umde*, III, 514-515.

²¹ *Umde*, III, 467- 468.

²² *Umde*, I, 138.

²³ *Umde*, IV, 483.

²⁴ *Umde*, V, 250, 283, 286, 288, 350, 373, 440, 474, 475, 490.

²⁵ *Umde*, V, 490, VI, 327, 341, VIII, 53-54, 657, X, 69.

²⁶ *Umde*, VIII, 657.

²⁷ *Umde*, VIII, 53-54; VII, 5.

²⁸ *Umde*, VII, 14.

Ebî Hâtim,²⁹ Taberî, İbn Kesîr, Rebî' b. Enes,³⁰ Hâris el-Muhâsibî³¹ vb.lerinden de tefsir alır.

Đolayısıyla Aynî de geleneğe tabi olmuş ve tefsir referanslarını aynı kaynaklardan vermiştir. Bu da onun yaptığı şerhin güvenilirliği hakkında doyurucu bir kanaat oluşturmaktadır.

III. Tefsir Disiplini Açısından İ̇sabetli Olmayan Bazı Yorumları

Örnek 1: İ̇srailiyyat

Tefsirlerin mühim bir problemi olarak İ̇srailiyyat³² maalesef hadis şerhlerinde de görülebilmektedir. Aşağıdaki İ̇srailiyyatı ayetle teyit etme çabası Aynî'de de görülmektedir:

عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَرْصِهِ الَّذِي لَمْ يَقُمْ مِنْهُ لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ لَوْلَا ذَلِكَ أَثَرَزَ قَبْرُهُ

Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in kabirleri hakkında açılan babda Hz. Ayše'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber son hastalığında buyurdu ki: "Allah, Yahudi ve Hıristiyanlara lanet etsin! Onlar peygamberlerinin kabirlerini mescit edindiler. Bu yüzden onun kabri yükseltilmedi."³³

Bu hadisin şerhinde ilginç bir İ̇srailiyyat yer almaktadır. Şöyle ki: Abdullah b. Selam'dan rivayete göre İ̇sa (as.) da bu üç kabrin yanına defnedilecek; böylece Hz. İ̇sa'nın kabri de dördüncüsü olacak. Saîd b. Museyyeb'den de buna benzer bir rivayet nakledilmektedir. řu İ̇srailiyat daha da ilginçtir: Tirmizî'nin rivayetine göre Abdullah İbn Mes'ûd demiştir ki; "Ana rahmi ile görevli melek, nutfeyi alır defnedileceği yerin toprağına bandırarak karıştırır; nitelik bu gerçeklik řu ayette de belirtilmiştir:

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

"Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceĐiz

²⁹ Umde, VII, 439-441.

³⁰ Umde, VIII, 396, 441, 463.

³¹ Umde, X, 69, 646.

³² Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirün*, I, 113 vd; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İ̇srailiyyat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, 6.

³³ Umde, VI, 307.

ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.” (20/Tâhâ, 55).³⁴ Benzer bilgi bazı tefsirlerde de geçmektedir.³⁵

Bu mevkuf haberin sıhhati ile ilgilenmek konumuzun dışındadır esasen bizim işimiz de değildir; ancak bu ayetin söz konusu İbn Mes'ûd'un mevkufu ile yakından uzaktan bir alakasının olmayacağını belirtmemek de tefsir araştırmaları açısından bir eksiklik oluşturur. Bilindiği gibi ilgili ayet, tamamen genel bir gerçeklik olarak insanların ilk özünün, mayasının toprak olduğu, ne amel yaparsa yapsın ne kadar hayırlı veya kötü işlerde bulunursa bulunsun, zengin olsun fakir olsun, mümin olsun kâfir olsun, yine ölüp toprağa karışacağını ve yine topraktan dirileceğini beyan etmektedir. İnsanların dirilmeleri için toprağa ihtiyaç yoktur, ayetteki tekrar ondan dirileceksiniz ifadesi tağlib üslubudur. Genel olarak insanlar mezarlığa yani toprağa gömülürler. Yoksa yanıp külleri suya atılan insanlar da dirilecektir. Ayeti böyle anlamak daha makul iken, kişinin henüz ana rahmindeyken öleceği toprağa bandırılması şeklindeki bir inanç ve fikrin dinî nasslara onaylatılması zor gözükmemektedir. Böyle bir düşünce ve yorumun gerçekten İbn Mes'ûd'a ait olduğu da bilinmemektedir; öyle olsa bile bunu Tâhâ suresi 55. ayetle teyit etmeye çalışmak doğru değildir. Zira ayet özü itibarıyla söz konusu anlamlarla yüklü değildir; bilakis ona yorum marifetiyle mana yüklenmiştir.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in aynı topraktan yaratıldıklarından dolayı aynı yere defnedildikleri şeklindeki tez de asılsızdır, hurafeden öte bir anlam taşımamaktadır. Sonra bu durum ile bu ayet arasında bir ilişki kurmak da³⁶ yanlıştır. Eğer kişi aynı toprak ile ezelde bandırılarak karıştırılmışsa, neden Hz. Peygamber kendi kızları, oğulları ile hatta anne ve babası ile beraber aynı yere defnedilmemiştir? sorusu cevapsız kalacaktır.

Muhtemelen bu düşünce, tabii döneminde Yahudi ve Hıristiyan din adamları yoluyla veya yazılı kaynakları vasıtasıyla tefsir ve hadis rivayetleri arasına karışmıştır. Zira ayette bahsedilen top-

³⁴ *Umde*, VI, 310. İsrailiyyat konusunda başka bir örnek için bkz. II, 81-86, 626.

³⁵ *Nesefi, age.*, IV, 202, *Hazin, age.*, IV, 202.

³⁶ *Umde*, VI, 310.

rak özel değil cins olarak topraktır. Nitekim muteber tefsirlerde de³⁷ böyle izah edilmektedir. Kur'an tefsirinde en önemli yöntem, kelime, kavram ve ayetleri daima Kur'an bütünlüğü doğrultusunda izah etmektir.³⁸

Örnek 2: Su ile İstinca ve Tevbe Suresi 108. Ayeti

Aşağıdaki rivayet su ile istinca hakkındadır. Şarihin bu rivayetele Tevbe suresi 108. ayeti ilişkilendirmesi kanaatimizce yanlış olmuştur. Zira burada bağlam, şirk ve nifaktır. Ayetteki temizlenme ise bu hastalıklardan arınmadır. Suyu istinca ile hiçbir alakası yoktur. Bunu yakından görmek için önce rivayete bakalım:

عَنْ أَبِي مُعَاذٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ أَجِيءُ أَنَا وَغُلَامٌ مَعَنَا إِذَاؤُهُ مِنْ مَاءٍ يَعْنِي يَسْتَنْجِي بِهِ

Ebü Muâz, Enes b. Mâlik'ten şöyle duydu: "Hz. Peygamber def-i hacet için dışarı çıkınca ben ve yanımda bir çocuk ona istinca yapması için deriden yapılmış küçük bir kap su getirirdik."³⁹ Şarihimiz bu hadisin şerhinde de pek çok şerhçi unsuru devreye sokmaktadır. Söz gelimi hadisin kendi (*bâbu'l-istincai bi'l-mâ'*) bab bölümüyle alakası, Hz. Peygamber'in su ile istinca yapıp yapmadığı, rivayetin diğer varyantları, mezhep imamlarının görüşleri, hadisin ravileri, senedi, kelimelerinin etimolojik izahı, hadisin irabı (sentaksı), hadisin genel olarak tefsiri ve istinbat edilebilecek ahkâmı kendi şerh sistemi ve mantığı içinde açıklamaya detaylandırmaya çalışır. Bu alanların hiç biri bizim araştırma ve inceleme alanımıza girmemektedir. Bu sahalardan hepsini hadis uzmanlarına bırakıyoruz. Aynî, beyânü istinbâti'l-ahkâm yani hadisten çıkarılabilecek hükümler kısmında fıkhi mülâhazalarda bulunarak bazı hükümler çıkarır. Bu hükümleri de geçiyoruz.

Fakat tahrir ettiği altıncı hükümde şu bilgilere yer verir: Bu hadise göre su ile istinca yapmak caizdir. Zaten Buhârî de bu hadisi su ile istincayı kabul etmeyenlere karşı nakletmiş o yüzden böyle bir bab açmıştır. Saîd b. Museyyeb ve bazı âlimlere göre su ile istin-

³⁷ İbn Abbâs, *age.*, IV, 202; Beydâvî, *age.*, IV, 202.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları İstanbul, 1993.

³⁹ *Umde*, II, 408.

ca kadınlara has bir taharet şeklidir. Erkekler ise hem taş hem de su ile taharetlenirler. Kādî İyâz İbn Museyyeb'in bu sözünü açarken onun kastının taş ile temizlenmenin kadınlara zor gelmesi ve sıkıntı verme ihtimalidir. İbn Habîb'e göre su varken taş ile istinca yapmak caiz değildir. Zeydiye ve Şia da aynı görüştedir. Oysa sünnet, onların bu içtihatlarını boşa çıkarmıştır. Çünkü sahîh rivayetlere göre Hz. Peygamber taş ile de taharet yapmış su ile de. Selef ve halef cumhur-u ulemâ ve bütûn şehirlerin müctehid müftülerinin icmâna göre taharet meselesinde en doğrusu önce taş ile sonra da su ile temizlenmektir. Zira ideal temizliği bu sağlar.⁴⁰ Buraya kadar fıkhi bir istinbat yapılmış bu da bizi ilgilendirmemektedir; fakat Tahâvî'nin ve ondan –yorumsuz olarak– olduğu gibi nakleden şarihimiz Aynî'nin aşağıdaki ayeti istidlalinin ne kadar yersiz olduğunun net olarak görülebilmesi için yukarıda geçen uzunca istinbatı ve hükümü buraya alma zarureti doğmuştur.

Şimdi tefsir disiplini açısından meseleye müdahil olmamız gerekip gerekmediğine söz konusu delil yapılan ayete baktıktan sonra hep beraber karar verelim. Aynî, aynen şunları nakleder: "Tahâvî (rahimehullâh) su ile istincanın caiz olduğuna şu ayeti delil yapar:

فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

"... Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever..." (9/Tevbe, 108) Şarihimizin de Tahâvî ile aynı görüşü paylaştığı onun aşağıya aldığımız şu alıntısından da anlaşılabilir: "Şa'bî dedi ki; "bu ayet nazil olduğu zaman Hz. Peygamber: "Ey Kuba halkı! Siz ne yaptınız ki Allah Teala sizi böyle sine övüyor? Cevaben dediler ki: "İçimizde su ile istinca yapmayan hiç kimse yoktur."⁴¹

Yukarıya aldığımız alıntılardan da anlaşılacağı üzere Aynî de bu ayetin yukarıdaki hadisin bir nevi tefsiri olduğuna kendisini inandırmış gözükmektedir. Maalesef maddi taharet anlamı bir çok tefsirde de aynı rivayetler doğrultusunda kabul edilmektedir.⁴²

⁴⁰ *Umde*, II, 412.

⁴¹ *Umde*, II, 412.

⁴² Ebû'l-Fidâ İsmâil İbni Kesîr, *Muhtasar Tefsîru İbni Kesîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm,

Oysa durum hiç de zannedildiği gibi değildir. Zira bu ayet ne Tahâvî'nin sandığı gibi su ile istincaya cevaz vermek için nazil olmuş ne de Şa'bi'nin zannettiği gibi Kubahılar sırf su ile taharetlendikleri için bu ayetin övgüsüne mazhar olmuşlardır. Şimdi ayetin söz konusu hükme/anlama müsait olmadığını ispat için tefsir ilminin en önemli üç yöntemini kullanacağız.

Birincisi, ayetin kendi bütünlüğü içinde gerçekten şu ile istincaya delalet var mıdır? İkincisi, ayetin bağlamına bakacağız; bağlam su ile istinca veya def-i hacetten sonraki taharet midir, yoksa başka bir şey midir? Üçüncüsü, Kur'an bütünlüğüne bakacağız. Kur'an'ın hangi ayetlerinde su ile istinca vardır. Sırayla inceleyelim:

Birinci yöntemimize göre ayetin kendi iç dinamiğinden bu hüküm çıkmaz; zira şarih, ayetin tümünü yazmamış son kısmını yazmıştır. Oysa ayetin tamamı şöyledir:

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسَسَّ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

“Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takva üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.” Açıkça görüleceği üzere ayette mescid-i dırrar söz konusu edilmektedir. Bilindiği gibi mescid-i dırrar, Tebuk savaşı öncesinde Müslümanlara zarar vermek, küfr ve inkâr cephesini güçlendirmek ve müminler arasına tefrika atmak, İslam'la savaşımlara gözcülük yapmak, casusluk yapmak için, münafık ve İslam düşmanlarının kurduğu alternatif bir mescit ve fesat ocağı olma yolunda temeli atılan bir mescittir. Hz. Peygamber Tebuk savaşından döndükten sonra bu camiyi yıkturmuştur.⁴³

İşte ayet Hz. Peygamber'e böyle kötü amaçlar için inşa edilmiş mescitte ibadet etmemesini emrediyor. İnşa edildiği ilk günkü gibi sırf Allah rızası ve Allah'a gerçekten kulluk etmek, ibadet etmek niyetiyle kurulan mescitte namaz kıl diyor. Ayetin son kısmı ise,

Beyrut 1981, II, 171; Zemaşşerî, *Keşşâf*, II, 296; Beydâvî; *age.*, III, 196-197; Neseî, *age.*, III, 196-197; Hâzin; III, *age.*, 196-197.

⁴³ İbni Kesîr, *Tefsîr*, II, 169; Yazır, *Hak Dini*, IV, 2616.

senin gerçek dostların hakiki müminler oradadır. Gerçekten orada inananlar samimi bir şekilde her türlü şirk, küfür, nifak ve her tür günahı arınmak istiyorlar. Samimi olarak mescide gelip gidiyorlar. Onlarla beraber ol diyor.

Hakikaten buradaki temizlenmenin şirk, küfür ve nifaktan temizlenme olduğu aşikârdır. Bu ayetin baş tarafı olmasa belki maddi temizliğe bir delalet olduğu iddia edilebilir. Ancak mukarrer kuralımıza göre ayet anlamsal bir bütünlüğe sahiptir ve bu bütünlük ancak ayetin tamamının beraberce bir arada mütalaa edilmesiyle gerçekleşir. "...Namaza yaklaşmayın..." ayetinin baş tarafı (ve entum sukârâ/sarhoşken) görülmezse hakikaten namaza yaklaşmanın anlamı ortaya çıkar.

Ortada bir nifak şebekesi, Yahudilerle iş birliği yapan Medineli münafık, mürtet ve İslam düşmanı bir grup var ve bunlar ölüm kalım mücadelesi verirken, Müslümanları bölmek, parçalamak ve aralarına tefrika sokmak için alternatif mabet inşa etmişler. Cenab-ı Hak Hz. Peygamber'e ve ashabına karşı kurulmuş büyük bir tuzak ve komployu haber vermektedir. Durum bu kadar önemli ve stratejik konuma sahip iken bu strateji karşısında gelen vahiy Hz. Peygamber'e taktik plan sunarken, hiçbir yorumcu ve şarih tutup bu ayeti kendi bütünlüğü dışında şerh edemez; ona müsait olmadığı anlamlar yükleyemez; tabiri caizse özünden kopararak, kökünden sökerek ilgisiz yorumlara feda edemez. Zira ayette su ile istinca yapmayı emreden, ona delalet eden veya en azından ima eden en ufak bir işaret ve gösterge bile yoktur.

İkincisi: Bağlama baktığımız zaman ayetin bağlamı tamamen Yahudi, müşrik ve münafıkların kurduğu hile ve tuzaklarla ilgilidir. Şimdi bunu yakından görmek için Tevbe suresi 108. ayetin hangi makamda bulunduğu bakalım: Her şeyden önce Tevbe suresinin ilk ayetleri, müşriklerin kaypaklığından ve antlaşmalara sadık kalmadıklarından bahseder. Müşriklerle savaş hâlinde olan müminlerin ne yapması gerektiğini haber verir. (9/Tevbe, 1-25) Sonraki ayetler ise Allah yolunda cihad etmekten kaçınan, bahane üreten münafıklardan bahseder. (9/Tevbe, 45-107) Şimdi bu 4. ve 107. ayetler arasında kalan ayetlerden birbirine sıralamada uzak düşmüş üç tane örnek alalım:

“(O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah’a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değildirler, fakat onlar (kılıçlarınızdan) korkan bir toplumdur.” (9/Tevbe, 56).

“Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!” (9/Tevbe, 73).

“Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir.” (9/Tevbe, 101).

Mevzu tam olarak anlaşılın diye ilgili olduğumuz ayetin hemen bir önceki ayeti ise şöyledir: “(Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek, (hakki) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescit kuranlar ve: (Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.” (9/Tevbe, 107).

Nifak bağlamı 108. ayetten sonra da devam etmektedir; örneğin “*Kâfir olarak ölüp cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara.*” (9/Tevbe, 113) ayeti buna delildir. Dolayısıyla ayetin bağlamından da kesinlikle su ile istincaya bir istinbat yolu, bir ahkâm delaleti, bir remz ve işareti çıkmamaktadır.

Üçüncüsü: Kur’an’ın bütünlüğü ilkesi belki de doğru tefsir yapmanın isabetli şerh etmenin en sağlam ve güvenilir yoludur. Ve hiçbir tefsir akımı bu kuralı görmezden gelemez. Zira tefsir ve fıkah tarihi daha doğrusu tüm İslami ilimlerdeki sapma ve ihtilaf nedenlerinin başında bu kurala hakkıyla uymamak gelir. Burada meselenin daha da detaylanıp dağılmaması için sadece Kur’an’ın bütününe bir kere okunmasını öneririz. Kur’an’ın tümü okunduğunda su ile istincanın caiz olup olmadığına dair tek bir ayet bulunamaz. Konu ile direkt alakalı olan Maide suresi 6. ayeti normal abdest ve gusül için ahkâm koymakta su veya taş ile istincadan bahsetmemektedir. Esasen tathir fiili daha çok manevi te-

mizlik anlamında kullanılmıştır; mesela Tevbe suresi 103. ayetinde “onların mallarından zekât al, böylece onları temizlemiş olursun” ayetinde böyledir.⁴⁴ “Ona ancak mutahhar olanlar dokunabilir” (Vakıa, 79) ayetinde de kastedilenler temiz meleklerdir. Zira melekler fitraten temizdirler. Onun için onlar hakkında “mutetahhir” değil “mutahhar” siygası tercih edilmiştir.

Dolayısıyla biz bu ayetin bu hadisle anlamsal bir paralelliğe sahip olmadığını ve şarihın zannettiği gibi su ile istincaya mesnet tutulamayacağı ve Kuba halkının faziletinin de su ile istinca yapmalarından kaynaklanmadığı, fakat şirk, küfür ve nifak gibi İslam’ın esas düşmanlarından ilk günkü gibi uzak durup kendilerini bu manevi düşman ve pisliklerden korudukları için Allah indinde övülmüşlerdir, temiz olarak kabul edilmişlerdir.

Aynî, maalesef “*la yemessuhû illâ’l-mutahharûn*” “Ona ancak mutahhar olanlar dokunabilir.” Vâkıa suresi 79. ayetinde kastedilenlerin maddeten temiz olanlar (abdestli bulunanlar) olduğunu söylerken⁴⁵ şerhinin bir başka yerinde ise “mutahharûn”un küfürden temizlenenler olduğunu söylüyor.⁴⁶ Bu da açık bir çelişkidir. Doğru olan mana, temiz meleklerin kastedildiğidir, bu ayetin de yukarıda üç madde hâlinde izah ettiğimiz yöntem gereği abdestli bulunmakla alakası yoktur.

Örnek 3: Büyük Günah - Küçük Günah

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِحَائِطٍ مِنْ حَيْطَانِ الْمَدِينَةِ أَوْ مَكَّةَ فَسَمِعَ صَوْتَ إِنْسَانَيْنِ يُعَذِّبَانِ فِي قُبُورِهِمَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَذِّبَانِ وَمَا يُعَذِّبَانِ فِي كَبِيرٍ ثُمَّ قَالَ بَلَى كَانَ أَحَدُهُمَا لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ وَكَانَ الْآخَرُ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ ثُمَّ دَعَا بِجَرِيدَةٍ فَكَسَّرَهَا كَسْرَتَيْنِ فَوَضَعَ عَلَى كُلِّ قَبْرٍ مِنْهُمَا كَسْرَةً فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ فَعَلْتَ هَذَا قَالَ لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ تَبْسُ أَوْ إِلَى أَنْ تَبْسَا

İbn Abbâs’tan gelen rivayete göre, Hz. Peygamber Mekke veya Medine mezarlıklarından birine uğradı; kabirlerinde azap gören iki insan sesi duydu. “Bunlar büyük günahlardan dolayı azap görüyor değiller; biri bevlden korunmaz, diğeri de koğuculuk yapıyordu.” buyurdu. Sonra bir yaş dal istedi, onu ikiye böldü, her parça-

⁴⁴ Diğer örnekler için bkz. *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, 527.

⁴⁵ *Umde*, III, 103-104.

⁴⁶ *Umde*, XVI, 716.

sını bir kabir üzerine dikti. Ya Resulallah neden böyle yaptın? diyenler oldu; o “Umulur ki bu çubuklar kuruyana kadar azapları hafifler.” buyurdu.⁴⁷

Burada hadisin sıhhatini değil fakat yine de bu hadiste anlatılanlar ile Aynî'nin hadisin anlamını teyit etmek için delil yaptığı ayetle ilgileneceğiz. Şahsen biz bu hadisin Hz. Peygamber'e ait bir söz olduğuna kani değiliz. Biz yine de ayete bakalım: Aynî büyük olmayan iki günahı izah ederken Nûr suresi 15. ayetini şahit tutuyor:

إِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّيْلِ كَافِرِينَ يَاقُوَاهُ كُفْرًا كَبِيرًا وَتَحْسَبُوهُ هَيَّا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

“Çünkü siz bu iftirayı, dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok büyük (bir suç) tur.” (24/Nûr, 15).

Oysa bu ayetin konuyla alâkası yoktur. Zira bu ayet Hz. Aişe'ye yapılan iftiradan bahsediyor ki, hakikaten masum Müslüman kadına iftira etmek Kur'an ve sahih hadislerle büyük günah olarak tescil edilmiştir. Ama aynı şeyi bevelden korunmamak konusunda söylemek mümkün değildir. Çünkü Kur'an'da böyle bir günahın mevcudiyeti bulunmamaktadır. Şimdi bağlamı yani Nûr suresi 12-13. ayetlerini okuyalım:

“(Peygamber'in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir guruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan (elebaşılık yapıp) bu günahın büyüklüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır. 12. Bu iftirayı işittiğinizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile hüsn-i zanda bulunup da: “Bu, açık bir iftiradır.” demeleri gerekmez miydi? 13. Onların (iftiracıların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Mademki şahitler getiremediler, öyle ise onlar Allah nezdinde yalancıların ta kendisidirler.”

⁴⁷ Umde, II, 592-593.

Buna göre Nûr suresi 15. ayeti tamamen Hz. Âişe'ye yapılan iftiradan bahsetmektedir. İftira gibi büyük bir insanlık suçu ile ilgili bir ayetin bevlden korunmama meselesine indirgenmesi Kur'an'ın ruhuna uygun düşmemektedir. Bevlden sakındırmak için daha başka şeyler söylenebilir; fakat ilgisiz bir ayetle bevlden korunmama meselesinde delil yapmak doğru değildir. Bevlden tıbbi, ahlaki ve temizlik gibi çeşitli şekillerde sakındırma yapılabilir, fakat bunu çok açık ve gerçekten en büyük bir günah olarak iftirayı ileri süren beyan eden Kur'an ayetiyle ilintilendirmek doğru değildir. Üzerine birkaç idrar damlası sıçrayan bir insan ile peygamber eşine zina iftirası atanların suçları ve cezaları bakımından konumları nasıl bir olabilir? Kanaatimizce bu şerhte yorumsal denge epey kaymıştır. Vaiz ve nasihatçiler halkı bazı mekruhattan sakındırmak için bazen böyle dengeli olmayan kıyaslar yaparlar; muhtemelen Aynî de bunların etkisinde kalmıştır.

Sonra bu hadis ile kendi bab başlığı arasında da bir tutarlılık bulunmamaktadır. Her şeyden önce Buhârî'nin kendisi bu bölümün (bab) adını şöyle koymuştur: *بَابُ مِنَ الْكِبَائِرِ أَنْ لَا يُسْتَبْرَأَ مِنْ بَوْلِهِ* "Kişinin bevlden sakınmaması büyük günahdır" babı. Şimdi babın başlığında açıkça idrardan sakınmamak büyük bir günah olarak takdim edilmektedir. Fakat bab ile ilgili sevk edilen hadiste ise biza-tihi peygamber ağzından bevlden sakınmamanın büyük bir günah olmadığı belirtiliyor. Çünkü hadiste Hz. Peygamber, "onların büyük günahtan dolayı azap görmediklerini" söylüyor. Fakat şerhte, gerek hadisle gerekse delil yapılan ayetle tam tersi bir tefsir yapıyor. Hz. Peygamber büyük günah demediği halde şahit tutulan ayetle, Peygamberi muradın tam tersi olarak iftira gibi büyük bir günahla özdeşleştirilen bir şerhle karşı karşıyayız. Aynî, Buhârî'nin açtığı bab ile altındaki hadisin paradoksal durumunu fark edememiş; belki de Buhârî'nin masum olduğunu, çelişkiye düşebileceğini peşinen imkânsız kabul etmiş olmalı ki bu kadar açık bir çelişkiyi fark etmemiş veya fark etmek istememiştir. Bu çelişkiyi fark edememek, elbette konu ile alakası olmayan ayetleri delil yapmada da herhangi bir sakınca görmemek anlamına gelir. Geleceğe saygı duymak önemlidir; fakat ayetlere saygı duymak daha önemlidir.

Bizim burada yaptığımız şey ise bu çelişik durumu deşifre edip, hem önemli bir hadis külliyyatı olarak Buhârî'deki bir uyumsuzluğu gidermenin işaretini vermek, hem de Kur'an ayetlerinin öyle çok kolay bir şekilde istenilen görüşleri desteklemek için kullanılmayacağına dikkat çekmektir. Diğer bir ifadeyle arzu edilen anlamları üretip ayetlere anlam yükleme değil de ayetin içindeki kendi öz ve gerçek anlamlarını keşfedip ortaya koymaya çalışmaktır. Tefsir de bilindiği gibi keşf ve beyandır. Dışarıdan anlam yükleme değildir. Bu yükleme istasyonlarının adının şerh, tevil, tefsir veya yorum olması, hakikati değiştirmez.

Örnek 4: Sila-i Rahim

Ticari bir seferde Herakliyüs Mekkeli kafilenin başkanı Ebû Sufyân'a Hz. Peygamber'in nesebi, sülalesinde kral olup olmadığı, ona zenginlerin mi fakirlerin mi daha çok iman ettiğini, tabilerinin azaldığını mı çoğaldığını mı vb. bazı sorular sorar. Bu sorulardan biri de neyi emrettiğidir. قَالَ مَاذَا يَأْمُرُكُمْ قُلْتُ يَقُولُ اعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ وَلَا تَشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَاتَّقُوا مَا يَقُولُ آبَاؤُكُمْ وَيَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّدَقِ وَالْعَفَاةِ وَالصَّلَاةِ

Ebû Sufyân şöyle cevap verir: "Sadece Allah'a kulluk yapınız, ona ortaklar icat etmeyiniz. Atalarınızın dînini bırakın, namaz kılın, doğru olun, iffetli olun ve sila yapın diyor." Bu hadis namazı, sıdk, iffet ve sılayı emreder.⁴⁸ Şarih buradaki es-sila kavramının tefsirinde مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ "kullun mâ emerellâhu teâlâ (bihi)en yûsele" ifadesini kullanır. Bu ifadenin de Bakara suresinde geçen bir ayet olduğu aşikârdır. Bu iktibas, ayeti açıkça göstermektedir. Her ne kadar Aynî, Bakara suresi ve ayetini belirtmese de şerhinin ibaresinden bu ayet hatırlanmaktadır.

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

"Onlar öyle (fasıklar) ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır." (2/Bakara, 27). Böylece okuyucu farkında olmadan ayetin de Aynî'nin dediği anla-

⁴⁸ Umdet, I, 128.

ma geldiği vehmine kapılabilir. Ona göre *أَنْ يُوصَلَ* “en yüsele” ifadesinin de “akrabaya iyilik yapmak ve sıla-i rahimde bulunmak” demek olduğuna⁴⁹ söyler ki bu anlamlandırma ayetin anlam doku-
sunda bulunmamaktadır.⁵⁰ Çünkü hadiste sıla-i rahimi teşvik ola-
bilir. Ancak bunun

بِمَا يَمْشُو Ra'd suresi 39. ayetle teyidi doğ-
ru değildir. Zira ayetin bağlamı ne sadakadır, ne de sıla-i rahim; fa-
kat bağlam kitap ve hükümün Allah'a ait olmasıdır.

Bakara suresi 27. ayetteki *أَنْ يُوصَلَ* “en yüsele” ifadesinin mükem-
mel tefsiri aşağıdaki gibi yapılmıştır. “Allah'ın birleştirilmesini em-
rettiği şeyler”i kesip ayırmaları: Bazı tefsirciler tarafından bu ifade-
nin “birleştirilmesi emredilen” kısmı, akraba ile ilgilenmek (sıla-i
rahim), karı kocanın arasını bulmak gibi özel ilişkilere tahsis edil-
miştir. Doğrusu bunu daha geniş bir çerçevede almak ve anlamak-
tır. Allah Teala bütün dinlerin, peygamberlerin, kitapların, insan-
lığın tevhid anlayışı ve inancı çerçevesinde birleştirilmesini; bir ve
beraber olmaları gerektiği halde ayrı düşmüş, parçalanmış olanla-
rın bir araya getirilip kaynaştırılmalarını istemiş; her nesnenin ve
her kişinin olması gereken yerde olmasını, layık olduğunu bulma-
sını murat etmiştir. Düzen bozucular (fesatçılar) ve günahkârlar
(fasıklar, zalimler) ise bunları parçalamak ve ayırmakla meşgul-
dürler... Tarih boyunca yeryüzünde maddi ve manevi olarak dü-
zeni bozan, çevreyi kirleten, huzursuzluk, acı ve felaketlere sebep
olanlar genellikle inkârcılar, zalimler ve günahkârlar olmuştur.”⁵¹

Örnek 5: Kadın Aleyhtarı Söylemi Hadis Formunda Ayetler
İçinde Sunmak

حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ
فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَأَطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ

Ebû Recâ'nın⁵² İmrân b. Husayn'den rivayetine göre Hz. Pey-

⁴⁹ *Umde*, I, 139.

⁵⁰ Yazır, *Hak Dini*, I, 282; H. Karaman- M. Çağrıncı- İ. K. Dönmez- S. Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, I, 94.

⁵¹ H. Karaman- M. Çağrıncı- İ. K. Dönmez- S. Gümüş, *Kur'an Yolu*, I, 94.

⁵² Ebû Recâ: Esas adı İmrân b. Melhân el-Ataridî el-Basrî'dir. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman oldu. Hz. Peygamber'i görmedi, 130 yıl yaşadı.

gamber şöyle buyurdu: “Cennete baktım çoğunun fakirler, cehenneme baktım çoğunun kadınlardan oluştuğunu gördüm.”⁵³ Aynî, (*bâbu mâ câe fi sıfati'l-cenneti ve ennehâ mahlûkatun*) “cennetin nitelikleri ve şimdi mevcut olduğu” hakkında açtığı babda önce cennet tasvirlerine yer veren (2/Bakara, 25; 4/Nisâ, 57; 69/Hâkka, 23; 18/Kehf, 31; 76/İnsân, 11, 13; 37/Sâffat, 47; 78/Nebe, 24, 33; 83/Mutaffifîn, 25, 27; 55/Rahmân, 48, 54, 64, 66; 56/Vâkıa, 15, 18, 28, 31, 36, 37, 89, vb.) pek çok ayeti⁵⁴ zikrederek onların güzel güzel tefsirlerini yapar. Buraya kadar her şey gayet normal görünmektedir; fakat okumaya devam ettiğimizde bu kadar ayetin zikredildiği bir bağlamda birden cehennemliklerin çoğunun kadın oldukları şeklindeki rivayetlerle karşılaşmamız hayret içinde kalmamıza sebep olmuştur.

Konu ile ilgili olarak Aynî, yukarıda zikredilen ayetlerin çoğundan istinbatı imkânsız bir takım hükümlere yer vermektedir ki onları kabul etmek mümkün değildir. Şayet Aynî, bu ayetleri, bab başlığının hemen altına almasaydı biz de aşağıdaki tahlil ve tenkitleri yapma gereği duymazdık; zira bizi hadisin hadisle hadis olarak şerhi değil fakat hadisin ayetle şerh ve tefsiri ilgilendirmektedir. Şimdi yukarıdaki ayetlerden rastgele baştan ortadan ve sondan olmak üzere üç tanesine göz atalım: “İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedî kalıcılar.” (2/Bakara, 25). “Kendilerine mühürlü hâlis bir içki sunulur.” (83/Mutaffifîn, 25). “Ona rahatlık, güzel rızık ve Naim cenneti vardır.” (56/Vâkıa, 89).

Bu ayetlerle yukarıdaki hadisin ve aşağıda gelecek olan değişik varyantlarının hiçbir anlam benzerliği ve alakasının olmadığını net olarak görülebilmesi için sadece ayetlerin bağlamından yani evveli veya sonrasından bir-iki ayeti buraya almakla yetine-

⁵³ *Umde*, X, 599; XIV, 170-171.

⁵⁴ Örnekler için bkz. *Umde*, X, 593-599.

ceğiz. Bütün kadınları cehenneme sevk eden şaz rivayetleri sahih olarak kabul edenlerden ve bunların Kur'an'a aykırı olduğunu bir türlü kabullenip ilan etmeyenlerin ise kendi tezlerini teyit edecek tek bir ayet örneği getirmeleri gerekir. Yine bu üç ayetin sırayla bağlamlarına bakalım:

Birinci ayet: "Bunu yapamazsınız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır." (2/Bakara, 24). Bu ayetin bağlamı şöyledir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (21) الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (22) وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مِنْ آدِقِينَ (23) فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (24) وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنْتُمْ بِهِنَّ مُتَشَابِهَاتٌ وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (25)

İkinci ayet örneğine bakalım: "İyiler kesinkes cennettedir." 22. "Onlar orada koltukları üzerinde etrafa bakarlar." 23 "Onların yüzünde nimetlerin sevincini görürsün." 24. görüldüğü gibi cennete girecek olanlardan "iyiler" olarak bahsediliyor. Bu örneğin bağlamı da şöyledir:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (22) عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ (23) تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (24) يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ (25) خِتَامُهُ مِسْكٌَ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ (26) وَمِمَّا رَجَعُوا مِنْ تَسْنِيمٍ (27) عَيْنًا يُشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (28)

Üçüncü örneğin bir ayet öncesi ise şöyledir: "Fakat (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise" 88. Şimdi 89. ayetin devamındaki dört ayete bakalım: Eğer o sağdakilerden ise, 90. "Ey sağdaki! Sana selam olsun!" 91. "Ama yalanlayıcı sapıklardan ise" 92. "İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır!" 93. "Ve (onun sonu) cehenneme atılmaktır." 94. Bu bağlamın bütünü orijinal metindeki ifade şekli ise şöyledir:

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ (88) فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ (89) وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَسْحَابِ

الْيَمِينِ (90) فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (91) وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ
(92) فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ (93)

94) وَتَسْرِيَةٌ جَحِيمٍ Ve bu ayetlerin tenzili, öz anlamı ve zahiri anlamı o kadar açık, net ve anlaşılırdır ki burada ayrıca tahlil veya herhangi bir tefsir faaliyeti yapma gereği bile duymuyor, yargıyı okuyucuya bırakıyoruz.

Her şeyden önce Hz. Peygamber kendinden önce ölmüş insanların hangisinin fakir, hangisinin zengin olduğunu nereden bilecektir? Cenab-ı Hak bildiremez mi? şeklinde itiraz edilebilir. Elbette bildirir ama o zaman da bunun İslam ümmetine ne gibi bir mesajı olduğu merak edilir; yani Hz. Peygamber, fakirliğin övünülecek güzel bir şey olduğunu mu anlatmaya çalışıyor. Şayet fakirlik cenneti hak ettiren bir şeyse neden aşere-i mübeşşerenin hepsi zenginlerden oluşmaktadır? Biz biliyoruz ki içlerinde hiçbir tane fakir yoktur. Sonra bir hadiste Hz. Peygamber, "Fakirlik küfre götürülebilir." buyurmaktadır. Başka bir rivayette ise "fakirlikten Allah'a sığındığını" belirtmektedir.

Sonra Kur'an'ın temel değerlerinde fakirlere bir iltimas gözükmemektedir, esasen Kur'an'a göre fakirlik bizatihi pozitif veya fazilet ve iyilik kategorisinde bir değer ve statü değildir. Keza zenginlik de bizatihi kendi iç dinamikleri itibariyle mezmum, negatif veya kötülük türlerinden bir statü değildir. Kur'an'ın ölçü ve değer yargıları arasında zenginlik fakirlik, işçi sınıfı, memur sınıfı, ağa, işveren, patron, sermaye ve emek gibi kategoriler bulunmamaktadır. Çok tuhaftır ki bu tarz kategorik nitelermeler 19. ve 20. yüzyıllarda geliştirilen kapitalist, liberal ve sosyalist dünya görüşlerine dayalı ekonomik ve siyasal teorilerin kavramlarıdır. Biz Kur'an'ın neyi iyi neyi kötü, neyi zulüm neyi adalet olarak gördüğünü çok iyi biliyoruz. Bunu bile bile Hz. Peygamber'i salt fakirden yana zengin karşıtı gibi göstermek ne İslam pratiğine ne de onun kutsal metinlerine uymaktadır. Hele hele cinsiyet ayrımı yapması hiçbir şekilde uymamaktadır.

Şimdi meselenin iyice anlaşılması için önce hadisi, sonra şerhini ihtisar edecek, sonra da değerlendirmeye çalışacağız.

حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَأَطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ

Hız. Peygamber şöyle buyurdu: “Cennete baktım çoğunun fakirler, Cehenneme baktım çoğunun kadınlardan oluştuğunu gördüm.”⁵⁵

Bu hadisin şerhinde Aynî şu izahları yapar: “Bu hadisi Buhârî başka bölümlerde⁵⁶ de tahrir ettiği gibi Tirmizî ve Nesâî de bu rivayete farklı bablarda farklı versiyonlarla yer vermişlerdir. Mesela Nesâî'nin bir versiyonunun lafzı şöyledir: “*ekallu sakıneyi'l-cenneti en-nisâu*” “Cennetliklerin çok azı kadındır.” Rivayetin bir başka şekli şöyledir: “*ammetu ehli'n-nâri en-nisâ*” yani “Cehennemliklerin geneli kadınlardır.” Yine Nesâî, Amr b. Âs'ın şu merfû haberine yer verir: “Kadınlara cennetteki sayıları bu karga sürüsünün içindeki şu bir (kaç) karga kadardır.” Lâlikâî'nin *el-Ahbâr*'ında yer alan Abdurrahmân b. Şebl'in merfû haberine göre Hız. Peygamber; “Fasıklar esas cehennemliklerdir; sonra bu fasıkları kadınlar olarak tefsir etti.” Hazır olanlar, “*Ya Resulallah eleyse ummehâtunâ ve ehvâtunâ ve benâtunâ*” “Onlar bizim analarımız, bacılarımız veya kızlarımız değil midir? diye sordular. O, “Evet, dedi; fakat onlara bir şey verildiğinde şükretmezler, başlarına bir felaket gelse sabretmezler.” dedi.⁵⁷

Kurtubî'ye göre, cennette kadınların az olmasının sebebi onların hevalarına (arzu ve isteklerine) düşkün olmalarından ve dünya hayatının süs ve zinetine olan aşırı meyillerinden ve akıllarının noksan olmasındandır; bu yüzden ahiret için hazırlık yapmakta geridirler. Onların çoğu ahirete bakmaz, dinle alakası olmayan kişilere çabucak kanabilir, ahirete rağbet ettirene kulak vermezler. Fakirlere gelince, onlar kendilerini masiyete sürükleyecek mallardan mahrum oldukları için kurtuluşa ermişlerdir. Eğer “madem fakirlik böyle faziletli bir şey ise neden Hız. Peygamber ondan Allah'a sığınmıştır? denilirse deriz ki; Hız. Peygamber, fakirlik (fakr) fitnesinin şerrinden Allah'a sığınmıştır, nitekim zenginliğin

⁵⁵ *Umde*, X, 599; XIV, 170-171.

⁵⁶ Bkz. *Umde*, I, 300.

⁵⁷ *Umde*, X, 600.

de (*ğinā*) fitnesinin şerrinden Allah'a sığınmıştır. Şayet "Cennette bekâr kimse olmayacak; sonra her erkeğe iki kadın verilecek o zaman erkeklere nazaran nasıl onlar Cennette azınlık, Cehennemde çoğunluk oluyorlar? diye soracak olursan, derim ki; Hâkim et-Tirmizî ve diğerlerinin zikrettiği bu rivayetler (onlara yapılan) şefaatten önceki durumla ilgilidir. Her erkeğe iki zevce verilince onlar bu sefer Cennette çoğunluk teşkil ederler."⁵⁸

Tırnak içinde alıntıladığımız bu uzun paragraf birazdan yapacağımız hermenötik değerlendirmenin objektifliğinin test edilebilmesi için olduğu gibi (ihtisar edilmeden) alıntılanmış; herhangi bir kısaltma ve ilave yapılmamıştır.

Şimdi burada ayetlerle değerlendirmeye geçmeden önce hadis şerhinin metni üzerinde kısa bir metin çözümlemesi yapalım. Son cümleden hareket edersek, görülür ki hadisin tefsirinin sonunda esas tefsiri yapılacak metnin yüklü olduğu "kadınların Cehennemde çoğunluk olduğu" şeklindeki öz anlamı ve mesajı kaybolmuştur. Hâlbuki tefsir faaliyeti, bir sözü veya edebi, tarihi veya hukuki bir metni anlaşılır kılmaktır. Oysa bu son yargı ifadesi ile hadis sayılan rivayet, tefsir ve şerh edilmemiş fakat hükmü ve anlamı iptal edilmiştir. Zira esas metinde kadınlar Cehennemde çoğunluk, şerh ve tefsirinde ise Cennette çoğunluk olmuşlardır. Şimdi burada sorulması gereken esas soru şudur: Bir metin ile onun şerh veya tefsiri arasında anlamsal olarak bu kadar tezat olabilir mi? Şerh ve metin arasındaki semantik açı bu kadar genişleyebilir mi? Kanaatimizce bunun adı şerh veya tefsir değil, iptal, tağyir ve tahriftir.

Sonra esas metinde geçmese de Aynî'nin alıntıladığı farklı versiyonlarda sebep olarak gösterilen kadınların "nankörlük ve sabırsızlıkları şefaattan silinecekse neden Cehennemde gösterilmişlerdir? Oysa Buhârî'nin 5194 nolu hadisinin şerhinde Aynî erkeklerin cinsellikte daha sabırsız olduğunu söylemektedir.⁵⁹

Hiz. Peygamber, cehennemi şefaattan önce görmüş ve bunu

⁵⁸ *Umde*, X, 600.

⁵⁹ *Umde*, XIV, 168. (*sabru'r-reculi alâ terki'l-cimâ'i ad'afu min sabri'l-mer'eti*) nankörlükleri de şu hadisle ifade edilmiştir: bkz. *Umde*, I, 300. عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَبْتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ يَكْفُرْنَ قَبْلَ الْبُكُورِنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَصِيْبَ وَيَكْفُرْنَ الْإِنْحِسَانَ لَوْ أَحْسَنَتْ أَبِي إِسْحَادَهُنَّ الدُّعْرُ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ خَيْبًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا نَطَأَ

resmetmiştir, buraya kadar anlaşılabilir. Fakat aynı Peygamber neden insanlığın ve ümmetin yarısını oluşturan kadınları ümitsizliğe sevk etsin ve onları sadece cinsiyetlerinden dolayı potansiyel suçlular, günahkârlar, daha korkuncu cehennemlikler olarak tasvir etsin? Böyle bir mesaj, kadınların hak dine olan bakışlarına nasıl bir etki yapar? Bu mesajla kadınlar dine kazandırılmak mı yoksa dinden uzaklaştırılmak mı istenmiştir? Hiçbir insan grubu/topluluğu kendisini peşinen mahkûm eden bir dine, hemen en başta cehennemlik kabul eden bir dine inanmaz; samimi olarak onu benimsemez. Şayet burada Hz. Peygamber, korku vermek, inzar etmek için böyle bir söz söylemiştir denirse, o takdirde aynı inzar ve korkutmanın neden tek cinsiyet üzerinden yapıldığı sorulmalıdır.

Adalet, rahmet ve umut (*recâ*) peygamberi neden yapacağı şefaatten sonra durumun tersine döneceğini bizzat kendisi beyan etmesin? Öyle ya bu dini tebliğ ve tebyin görevini üstlenen o değil midir? Böylesine ciddi bir yargıda bulunurken neden en başta işin gerçek mahiyetini ve doğru olan halini ortaya koymasın da, durumun hakikatini kendinden dört asır sonra gelen hadisçilere, sekiz asır sonra gelen şarih ve müfessirlere bıraksın? İnsanlığın yarısını oluşturan bir sınıfı sırf cinsiyetlerinden dolayı neden en başından mahkûm etsin?

Mekke'de her türlü kötülüğü, zulüm ve cinayetleri işleyen zorbalardan, kan emici faizcilerin, yol kesen eşkıyanın, putperestliği ihya edip fakiri ezen müstekbirlerin çoğu kadınlar mıydı? O günün Mekke'sinin siyasal sosyolojisini hatırlamakta fayda vardır. Kur'an ayetlerine bakıldığında şirk içinde debelenenlerin, fakir fakarı ezenlerin, kibirlenerek hak hukuk tanımayanların, kadınları istismar ederek ezenlerin başında Velid b. Muğîre, Ebû Leheb, Ebû Cehil ve Umeyye b. Halef vb. yüzlerce erkek görülür. Şirk, küfür, fesat, bozgunculuk, tuğyan, istikbar, dalaleet ve zulmün önderleri bunlardır.

Bu tabloda da Hz. Peygamber'i, kadınlara karşı müntakim kılacak bir durum gözükmemektedir. Bir Peygamber realiteden, çevresinde olup bitenden haşa bu kadar habersiz olabilir mi? Hepsinden önemlisi kadınlar aleyhine Kur'an'da böyle bir önyargı böylesine peşin bir mahkûmiyet tavrı var mıdır? Kendisine özel ola-

rak gelen Kur'an'da bu anlama ve yorumlara gelebilecek en ufak bir hüküm, ifade hatta bir işaret ve ima dahi yokken ve Kur'an'ı en iyi bilen yine Hz. Peygamber'in bizatihi kendisi iken neden kadın cinsini toptan aşağılayarak dışlasın?

Öte yandan hadisin bir versiyonunda onlar bizim analarımız, bacılarımız ise farz edelim ki babalarımızın veya kocalarının verdiklerinden memnun kalmadılar, teşekkür bile etmediler ve kocalarının sıkıntılarına da sabretmediler; bu onların cehenneme gitmeleri için hakikaten kâfi bir gerekçe midir? Doğrusu Kur'an'da buna işaret eden bir ayet bulunmamaktadır. Evet, karı koca arasında meydana gelebilecek geçimsizliklerde Kur'an birbirlerine iyi muamele ve sulhu esas almalarını öğütler; basit sebeplerden dolayı yuvalarını dağıtmamalarını tavsiye eder, hem karının hem de kocanın ailesinden bilirkişiler bulunarak, hakemler tayin edilerek anlaşmazlıklar, sabırsızlık ve nankörlük gibi sorunların çözüme kavuşturulmasını ister. Sonra Kur'an, her iki cinse karşı da adil davranmaktadır; onlara birbirlerinin haklarına saygılı olmalarını eşit olarak tavsiye etmektedir. Bir cinsi ötekine karşı üste çıkarılmamaktadır.

Eğer bu rivayet sahih olsaydı, aynı şekilde hanımlarının haklarına riayet etmeyen kocalar hakkında da bir hükmünün bulunması gerekirdi. Çünkü Kur'an ağırlıklı olarak ihlal edilen erkek haklarından ziyade ihlal ve ihmal edilen hatta gasp edilen kadın haklarından bahseder.

Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuz zaman bu kategorideki rivayetlerin, bilakis kadınlara haksızlık eden, onların yaptığı tüm fedakârlık ve hizmetlerine karşılık nankörlük gösteren erkeklerin durumunun ne olacağını bildirmesi daha mantıklı olurdu. Zira Hz. Peygamber, Kur'an'ı herkesten daha iyi bilendir; her şeyden önce onun birinci vazifesi Kur'an'ın tek bir harfinin bile anlam teorilerine, tefsir marifetine veya şerh sanatına feda edilmemesi konusundaki açık tavrı ve titizliğidir. O, Kur'an'a rağmen, Kur'an'a alternatif hâşâ aykırı beyanda bulunamaz; onun yapması gereken temel şey, Kur'an'a paralel beyan ve tafsildir. Kanaatimizce yukarıda geçen kadın aleyhtarı rivayetler, kadınları rabt u zapt

altına almak isteyen vaiz ve kıssacıların uydurduğu sözlerdir. Aziz peygamberle alakası yoktur.

Esasen bizi hadisin sıhhati veya şerhinden vs. den ziyade bu rivayette geçen hüküm ve yargının, şarih Aynî'nin istidlal ve istişhad amaçlı olarak zikrettiği ayetlere uyup uymadığı, sonra Kur'an'ın diğer ilgili ayetlerine uyup uymadığı ilgilendirmektedir. Bununla amacımız Hz. Peygamber'in ağzından Kur'an'a aykırı söz söyletme gibi yanlış, üstelik kişiyi Cehenneme sürükleyen vahim bir anlayışın cerh edilerek ilim ehlinin dikkatine sunulması ve son ekmel dinin bu tür tahrifattan korunmasıdır. Şimdi Kur'an-ı Kerim'e dönecek olursak; onda

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (71)
وَعَدَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً
فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (72)

"Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah Azîz'dir, hikmet sahibidir.⁶⁰ 72. Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur." (9/Tevbe, 71-72).

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ
وَالصَّادِقَاتِ

".....Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden er-

⁶⁰ İçtimai şuur, fertlerin dinî ve ahlaki kusurları ve kötülükleri karşısında da duyarlı olmak zorundadır. Nitekim, yukarıdaki ayette, kadın olsun erkek olsun müminlerin, birbirlerine iyiliği emredip kötülükten alıkoşmalarının, aralarındaki velayet bağı ve kardeşliğin zaruri bir sonucu olduğuna işaret edilmiştir. Bu görev ve yetki cinsiyet farkı gözetmeden İslam toplumunun bütün fertlerine verilmiştir. Blz. *Diyanet Vakfı Meali*.

kekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır." Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur." (33/Ahzâb, 35-36).

Görüldüğü gibi burada kadın erkek ayrımı değil; tam tersine birlikteliği ve eşitliği beraberce bir arada zikredilmiş, bu durum özellikle de vurgulanmıştır. Sadece müminler ifadesi bile yeterli iken özellikle kadın müminlerin zikredilmesi Allah'ın muradının ve maksadının ne olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Kur'an'da, "Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır." (33/Ahzâb, 35) gibi hep ikili bir sistem vardır.

Kur'an'ın kurtuluş reçetesi iman ve amel gibi değerlere dayalıdır. Bu değerlerin başında da tevhid inancı, ahirete iman, peygamberlere iman, gayba iman, salih amel ve güzel ahlak gelir. İyi bir Müslüman olmanın yolu bellidir cinsiyetle alakası yoktur. Aşağıdaki ayetlerde münafık erkekler ve münafık kadınlar da bir arada zikredilmiştir:

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (67) وَعَدَّ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَةُ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ

"Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindedir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkor ve cimrilik

ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fasıkların kendileridir." 68. "Allah erkek münafıklara da kadın münafıklara da kâfirlere de içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vadetti. O, onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir! Onlar için devamlı bir azap vardır. (9/Tevbe, 67-68).

Suç ve Suçluluk üzerine yapılan araştırmalar Kur'an'a göre de büyük günah olabilecek cinayet, gasp, hırsızlık, zina, yalancı şahitlik vb. büyük suçların çoğunlukla erkekler tarafından işlendiğini ortaya koymuştur. Mesela yapılan bir çalışmaya göre bu suçları/günahları işleyenlerin % 97'si erkek iken kadınlarda bu oran % 3'e kadar düşmektedir. 2002 yılında Doğu Anadolu'daki cezaevlerinde yapılan bir ankete göre cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlü kadın sayısı, oran olarak % 2'dir. 2002 yılı itibariyle Türkiye genelinde tutuklu erkek sayısı 18115, hükümlü erkek sayısı 36498 kişidir. Toplam 54613 kişidir. Kadın tutuklu sayısı 664, hükümlü sayısı ise 890 kişi olup toplam 1554 kişidir. Bunların erkeklere oranı da % 2.7 yani % 3'e bile ulaşmamaktadır.⁶¹

Hâlbuki Buhârî şarihi Aynî, İmrân b. Husayn hadisinin şerhinde yaptığı izahta kadınların cehenneme daha çok girmelerinin nedeni olarak, onların nimete karşı nankörlük etmelerini, bela ve musibetlere karşı sabr etmemeleri gibi zaafı, erkek olsun kadın olsun bütün insanların ortak zaafını sadece tek bir cinse hasretmesi, vaktiye, realiteye ve sahih rivayetlere aykındır; her şeyden önce Kur'an'a aykındır. Zira bütün bir beşeriyetin erkek-kadın herkesin ortak zaafını oluşturan beşeri bazı zaafı salt kadınları cehennemde göstermek için bir gerekçe olarak ileri sürmek kanaatimizce isabetli değildir. Sonra hem hadiste, hem de Kur'an'da erkek olsun kadın olsun insanı cehenneme sürükleyecek büyük günahlar açıkça bildirilmiştir. "Yedi helak edici büyük günahı"⁶² burada hatırlayalım; onların içinde bu sözüm ona hadis formuna büründürülmüş uydurma rivayetin bildirdiği her iki haslet de bulunmamaktadır; yani ne nankörlük ne de sabırsızlık.

⁶¹ Zahir Kızmaz, *Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesinde Suç ve Suçluluk*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2002, 110-111.

⁶² Buhârî, İstîtabetu'l-Murteddîn, 1; Diyât, 2.

Esasen Kur'an, insanın nankörlüğüne vurgu yaparken cinsiyet ayrımı yapmamaktadır إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ "Şüphesiz insan, Rabbinin karşısına pek nankördür." (100/Âdiyât, 6) vb. ayetler bu nankörlüğün sadece kadınlara has olmadığını bunda erkek-kadın herkesin, bütün insanların ortak olduğunu deklare etmişken bu suçu sadece biçare kadınlara isnad etmek ne kadar doğru olur? Sürekli kadınları koruyan ve onları yücelten bir kitabın, bir dinin peygamberi neden onları cehennemde görmek istesin? Bu ifadelerin nebevi olmaktan ziyade kadınları her türlü itaat ve köleliğe alıştırmak isteyen erkek egemen kültürün üretimi olduğu gün gibi açıktır. Bu, Cahili kültürün şirk, paganizm, zulüm, kız çocuklarını diri diri gömme gibi değişik versiyonlarından biri olarak kadın karışıklığının yeniden hortlatılmasıdır.

Kur'an'ın cinsiyete göre sınıflar oluşturmadığı bir gerçektir.⁶³ Bunu Hz. Peygamber'in bilmemesi mümkün müdür? Kaldı ki o, yine Kur'an'ın ifadesiyle "deki bana ne muamele yapılacağını bilmiyorum" diyor. Kendine yapılacak muameleyi bilmeyen bir peygamber neden insanlığın yansını hem de ötekenden daha iyi olan bir yansını cehenneme sevk etsin?

Aynî'nin şerhin sonunda yapılan itirazlar karşısında zor durumda kaldığı görülmektedir. Çünkü o, bir taraftan "Cennette herkesin iki hanımı olacak." şeklinde bir rivayeti nakletmekte, bir taraftan da "Cehennemden çoğu kadınlar olacak." şeklinde bir ikileme içine düşmektedir. Bu durumda cennetliklerin çoğu iki kat fazlasıyla kadınlar olacaktır. Aynî, bu çelişkiye yapılan itirazlara cevap verirken bunun şefaatten önceki hal olduğu, şefaatten sonra ise bu kadınların çoğunun affedilmiş olacağını söyler. Burada Aynî, baştan beri yer verdiği rivayetlerin hepsini bir çırpıda geçersiz saymış olmaktadır ki, bu, şerh mantığı ve tefsir disiplini açısından kabul edilemez. Zira sonuçta iptal edilecek rivayet ve dirayet bilgilerine neden yer verildiğinin izahı zorlaşacaktır.

Sonra şarihimiz, Hz. Peygamber'in bu kadınlara neden, nasıl ve ne şekilde şefaate edeceğine dair de hiçbir bilgi vermemektedir. Hem şerhin baş tarafıyla çelişecek hem de mahiyeti bilinmez bir

⁶³ Talip Özdeş, *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, Fecr Yay., Ankara 2005, 69 vd.

şefaata ile bu zavallı kadınlar bir anda cennetlik olacaktır. Bu izaha göre Kur'an'ın tevhid inancı, salih amel, ahirete iman, hayâ, iffet ve güzel ahlak gibi hiçbir temel kıstası gündeme gelmiş olmamaktadır. Hâlbuki Kur'an'ın bu konudaki tavrı nettir. Şirkten gayri her şeyin affedileceğini açıkça beyan eden yine Kur'an'dır.⁶⁴ Şayet bu cehennemlik olma, söz gelimi kadınların erkeklere göre daha çok şirk koştukları tezi üzerine oturtulseydi belki bir Kur'ani dayanağı olurdu. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu tez mevhum, aynı zamanda da bütün insanların ortak bir zaafına işaret etmektedir. Resul-i Ekrem'in misyonu, yüksek ahlakı ve Kur'an'ın temel ölçütleri göz önünde bulundurulduğunda bu rivayetin sahih olmayacağı kendiliğinden anlaşılır.

Örnek 6: Kocasının Yatağına Girmeyen Kadınlar

فَرَّاشَةُ إِذَا بَاتَتْ الْمَرْأَةُ مُهَاجِرَةً فَرَّاشَ زَوْجِهَا Buhârî 86. bab olarak "Kocasının Yatağına Gitmeyen Kadınlar" başlığı ile bir bölüm açar:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فَرَّاشِهِ فَأَبَتْ أَنْ تَجِيءَ لَعْنَتُهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُسْرِبَ

Ebû Hureyre'den rivayete göre Hz. Peygamber buyurdu ki: "Bir adam karısını yatağa çağırır, kadın da gitmezse melekler sabaha kadar ona lanet eder."⁶⁵ Konu ile ilgili bir sonraki hadis ise şöyledir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا بَاتَتْ الْمَرْأَةُ مُهَاجِرَةً فَرَّاشَ زَوْجِهَا لَعْنَتُهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُرْجِعَ

Yine Ebû Hureyre'den rivayete göre Hz. Peygamber buyurdu ki: "Bir kadın kocasının yatağından ayrılırsa dönene kadar melekler ona lanet eder."

Bu hadisin şerhi münasebetiyle Aynî daha vahim rivayetlere yer verir. Muslim'in Ebû Hureyre'den nakline göre, "Böyle kadınlara kocalarını razı etmedikleri sürece semadakiler onlara (*suht*) gazap ederler." Câbir rivayetinde ise, "Üç sınıf insanın duası/namazı kabul olmaz; hasenatı da göğe yükselmez: Kaçan köle, sarhoş, kocası

⁶⁴ 4/Nisâ, 47.

⁶⁵ *Umde*, XIV, 166.

kendisine kızmış kadın.” İbnu'l Cevzî'nin *Kitâbun-Nisâ*'da naklettiğine göre yine Ebû Hureyre'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber musevife (hep “sonra, sonra” diyen) ve muğallise (ben haizeyim diyen) kadınlara lanet etti. İbnu Ebî Şeybe'nin nakline göre Abdullâh ibn Ömer dedi ki: Hz. Peygamber'e bir kadın geldi. “Kocanın kadın üzerindeki hakkı nedir?” diye sordu. Hz. Peygamber, “Kadın kutub üzerinde olsa bile ona hayır dememesidir.” dedi. Aynî, bu babda bir hadise daha yer verir: “Melekler itaat edenlere dua, isyan edenlere ise beddua ederler.” Şerhin sonunda Aynî, isyan edenlere böyle lanetler etmenin caiz olduğunu, çünkü bir nevi caydırıcılığa sahip olduğundan bahseder; fakat bu isyanı işlemişse artık tevbeye davet edilir.⁶⁶ diyerek bir de hukuki ve ahlaki bir sonuç çıkarır.

Bunun anlamı, böyle kadınların her hâlükârda kocalarına itaat etmeleri, her ne hâlde olurlarsa olsunlar karşı koymamaları gerektiğidir. Yani mutlak itaat bir nevi yarı kölelik. Oysa böyle bir durum kadınların fitratının, insanlıklarının ve kadınlıklarının askıya alınması demektir. Her türlü hak, hukuk, arzu, istek, irade beyanlarının ve psikolojilerinin tümüyle inkâr ve iptal edilmesi demektir ki bunu hiç bir kadın kabul etmez. İnsanın kadın veya erkek ortak karakteri bunun böyle olduğunu zorunlu olarak kabul ettirmektedir. Çünkü insanın fitratı cinsiyete göre değişmeyecek kadar selim, sağlam, muhkem, insani, vicdani ve ahlakidir.

Esasen kadın psikolojisi veya cinsel ahlak bizim direkt araştırma konumuz değildir. Fakat bizi doğrudan doğruya ilgilendiren husus biraz önce zikredilen hadislerin şerhinin Tahrîm suresi 6. ayetiyle delillendirilmeye ve teyit edilmeye çalışılmasıdır. Şarih, bu hadisleri Tahrîm suresi 6. ayetiyle ilintilendirirken bu meleklerin hangi melekler olduğuna dair varsayımsal bir soru sorar. Cevabında, melekler değişik işler yapmakla görevlidir; bir kısmı yağmur, rûzgâr, bulut gibi tabiat işlerine bakar, bir kısmı kabirdekileri sorgular, bir kısmı zikir meclislerini aramak üzere yeryüzünde seyahat eder, bir kısmı da şeytanları taşlarlar (şihab atan), bir

⁶⁶ *Umde*, XIV, 167.

kısmı da başka işlere (*el-muvekkilin bi umur*) bakarlar. Bu neviden olan melekleri şu ayet bildirmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ
شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.” (66/Tahrîm, 6).

Şimdi şarihimiz Aynî'ye kulak verelim bakın ne diyor: Ayetin zahirinden anlaşılın doğru anlam şu ki “Bu tür sakıncalı fiilleri işleyen insanlara lanet eden melekler işte bu ayette belirtilen meleklerdir.”⁶⁷

Hakikatte ise bu ayetin söz konusu kadınlarla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Kanaatimizce bu ayet sırf içinde “isyan” ve “emir” ifadeleri geçtiği için konu ile irtibatlandırılmıştır. Tıpkı cami mihraplarına yazılan “*kulle mâ dehale aleyhâ zekeriyya'l-mihrâb*” örneğinde olduğu gibi, ayette sadece mihrap kelimesi geçtiği için bir ilişki kurulmuştur. Yoksa Meryem'in içinde bulunduğu mihrap ile günümüzde imamların namazda bulunmaları gereken yeri gösteren mihrap arasında hiç bir alaka yoktur. Bu bilincin oluşmasından sonradır ki Anadolu'da yeni yapılan camilerde mihrabın üzerine artık yukarıdaki ayet değil fakat kibleye yönelmeyi emreden “*fe-ve lli vecheke şatra'l mescidi'l-harâm*” “Mescid-i Haram'a yönel.” ayeti nakşedilmektedir.

Bu ayetlerde de Allah'a daima boyun eğen, emrettiklerini harfiyyen yerine getirip asla O'na isyan etmeyen meleklerden bahsedilmektedir. Hem bu nitelik sadece lanet eden melekler için değil, görevleri ne olursa olsun üstlendikleri görevleri harfiyyen yapan bütün melekleri kapsamaktadır. Tahrîm suresi 6. ayetteki meleklerin lanetçi melekler olduğuna dair bir işaret de yoktur. Velez ki olsa bile bu lanet edilesi kimselerin gariban kadınlar olduğu nereden anlaşılacaktır? Oysa ayette bu anlamı gösteren ne bir işaret, ne bir delalet, ne de en ufak bir ima vardır. Sonra, ayeti bir bütün olarak anlamak ku-

⁶⁷ *Umde*, XIV, 168.

ralı tefsirde esas iken, şarihler neden ayetlerin anlam bütünlüğünü göz önünde bulundurmazlar da böylesine ilgisiz hatta anlamı tersyüz edecek yorum ve izahlara prim verirler; anlamak mümkün değildir.

Ayette bahsedilen meleklerin cehennemde görevli zebaniler olduğu açıktır, “*aleyhā*” ifadesi bunu açıkça göstermektedir. Sonra bu meleklerin gerek ayet bütünlüğü, gerekse din mantığı çerçevesinde düşünüldüğünde cehenneme girmiş veya ileride girecek olanlara lanet edip gazap etmeleri lazım gelir. Zira onlar cehennemde görevlidirler. Esasen bu melekler kimin cehenneme geleceğini de bilmezler. Zira onlar hesap görücü, af yetkisine sahip günahları bağışlama vb. din gününün sahibi de değildir; fakat din gününde tuttıkları kayıt ve evrakı/döküasyonu mahkemeye getirip delilleri arz etmekle görevlidirler. Kocasının arzusuna uymayan bir kadını, şerh ve tefsir marifeti ile direkt olarak cehennem tehdidi altına sokmanın mantığı nedir? Şimdi Kur’an kimlere lanet ediyor? Kur’an’ın hiçbir ayetinde yukarıdaki rivayetlerde belirtildiği gibi salt kadınlara lanet eden bir ayet yoktur.

Kur’an’a göre genel olarak şu kimseler lanetlenmiştir: İnkâr ve küfür sahipleri, katiller, mürted olanlar, “ashab-ı sebt” yani dinde hile yapan (bazı Yahudiler), antlaşma ve sözleşmelere uymayanlar, şeytan, Allah ve Resulüne eziyet edenler, Allah’ın indirdiği ilahi ahkâmı gizleyenler, Allah cimridir diyen bazı Yahudiler, masum namuslu mümin kadınlara iftira edenler, zalimler, yeryüzünde fesat çıkarıp bozgunculuk yapan sömürücüler vb.⁶⁸

Örnek 7: Şerhin İçinde Ayet Bulunsun da

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْفِطْرَةُ خَمْسُ الْخِتَانِ وَالْإِسْتِحْدَادِ وَتَنْفِ الْأَيْطِ وَقَصِّ الشَّارِبِ وَتَقْلِيمِ الْأَظْفَارِ

Ebû Hureyre’den rivayete göre Hz. Peygamber buyurdu ki; “Fitrat beş şeydir: “Sünnet olmak, kasıkları temizlemek, koltuk altlarını temizlemek, bıyıkları kısaltmak ve tırnak kesmektir.”⁶⁹

Aynî, bu rivayetin şerhinde “fitrat”ı, uymakla mükellef oldu-

⁶⁸ Muhammed Fuâd Abdülbakî, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, Dâru’l-Hadîs, Kahire 1996, 748-749.

⁶⁹ *Umde*, XV, 403.

ğumuz peygamberlerin sünneti olarak tefsir eder. Bunlar ilk olarak da İbrahim'e emredilmiştir" dedikten sonra Bakara suresi 124. ayetini zikreder:

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. "Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)" dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu." (2/ Bakara, 124)⁷⁰ Aynî, devamla fitratın bu beş şeye tahsis edilmesi ashında onların on tane olduğu gerçeğine de aykırı düşmez diyerek bu beş fitrata ilave olarak çeşitli varyantlara dayanarak beş tane daha zikreder. 1. Dişleri sivak etmek, 2. Mazmaza yapmak (ağza su almak) 3. İstinşak yapmak (buruna su almak) 4. İstinca yapmak (tuvalet temizliği) 5. Beracimi yıkamak.⁷¹

Burada âdeta şarih yaptığı şerhin içinde bir ayet geçsin de tek, nasıl geçerse geçsin mantığıyla hareket etmiştir. Gerçekte ise ayet başka şeylerden bahsetmektedir, şimdi ona bakalım: Burada Hz. İbrahim'in örnek olduğu husus tevhid konusudur.⁷² Yani bizim de tıpkı İbrahim gibi yapmamız gereken şey samimi bir şekilde her tür yöncü, şekilci ve gösterişçi olmaktan uzak durarak gerçekten tevhid inancına sıkı sıkıya sarılmaktır. İbrahim'in (as.) sünneti de odur.

Hakikaten Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'den bahseden ayetler hep tevhidi öne çıkaran ayetlerdir. Hz. İbrahim'in girdiği yol yani sünneti de her tür şirk ve putçuluktan arî, saf ve temiz bir tevhid inancıdır. Allah Teala Hz. İbrahim'i tevhide imam kılarak şerefendirir ve ayetinde de buna dikkat çeker; esasen bu ayetle şunu demek istemektedir. Ya Muhammed sözde kendilerini İbrahim'e nispet etmek isteyen Mekkeli müşriklerle kitap ehli olan Yahudi ve Hıristiyanlara İbrahim'in Allah'ın emir ve yasaklarını nasıl harfiyen yerine getirdiğini hatırlat. وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى "Ve ahdine vefa gös-

⁷⁰ *Umde*, XV, 403.

⁷¹ *Umde*, XV, 403.

⁷² İbni Kesir, *Tefsir*, I, 115.

teren İbrahim'in (sahifelerinde bulunan şu gerçekler." (53/Necm, 37). "Emredilene yapan İbrahim" (37/Sâffât, 102). "O müşriklerden değildi, İbrahim Yahudi veya Nasrani değil fakat o hanif bir Müslümandı." Rabbinden aldığı kelimeler ise Allah'tan aldığı emirler, nehiyeler kısaca topyekün Din idi. "fe etemmehunne" demek ise "onları harfiyyen yerine getirdi" demektir. Bu yüzden *إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ آيَةً* ayetinde "Ey İbrahim seni insanlara önder yapacağım." buyurmuştur. İbrahim emirleri harfiyyen yerine getirip yasaklarından da kaçındığı için mükâfat olarak önder/imam yapılmış, uyulması gereken güzel bir örnek olarak seçilmiştir.⁷³

İbn Kesîr'in yukarıdaki yorumu hakikaten Kur'an'ın ruhuna ve ayetlerine uygundur. Gerçekten de İbrahim örneği, sünnet olmasında veya bıyıklarını kısaltmasında veya tırnaklarını kesmesinde değil, ayetlerin bağlamına bakıldığında tamamen şirkten kaçan, tevhide sığınan ve bütün benliğiyle sadece Allah Teala'ya yönelen, vefalı, sabırlı, merhametli bir şahsiyet portresi çizmesindedir. Kur'an'ın resmettiği İbrahim bu iken, hadis şerhinde salt vücudunun bazı fazlıklarını kesen veya temizleyen bir kişiliğe indirgenmesi hakikaten kasıtlı bir tahrif değilse temelsiz bir yorumdan öteye gitmeyen bir yaklaşımdır.

Bununla beraber, üzücü olan bir şey daha var; o da, *Umdü'de* yer alan şerhe benzer bir yorumun da İbn Kesîr tefsirinde yer almasıdır: İbn Kesîr, İbrahim'in hangi kelimelerle (emir ve yasak) imtihan edildiği konusunun ihtilafı olduğunu beyan ettikten sonra Aynî'nin yukarıdaki izahına benzer yine İbn Abbâs kaynaklı bir şerhe ve Ebû Hureyre mahreçli bir rivayete yer verir.⁷⁴ Fakat bu kısa zikzak şerhten sonra İbn Kesîr hemen çizgiyi düzelterek şu yorumu yapar: İkrime'nin nakline göre İbn Abbas; "Bu dinle her konuda imtihanın üstesinden hakkıyla gelen tek kişi İbrahim'dir." dedi ve bu ayeti okudu: *وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ*. İkrime diyor ki İbn Abbâs'a bu kelimeler nedir diye sordum? İbn Abbâs dedi ki: "İslam otuz kısımdır. Bunlardan on ayet Berâe suresindedir. (*et-tâibûne'l-âbidûne...*) on ayet Mu'minûn suresinin başındaki ayet-

⁷³ İbni Kesîr, *Tefsîr*, I, 115.

⁷⁴ İbni Kesîr, *Tefsîr*, I, 115.

lerdir (*had afleha'l-mu'minûn*). On tanesi de Ahzâb suresindedir. (*inne'l-muslimîne ve'l-muslimât...*).⁷⁵

İbn İshâk'ın yine İbn Abbâs'tan rivayetine göre bu kelimeler şunlardır: "Birincisi; kavmini terk etmesi yani hicret emrini yerine getirmesi, ikincisi; Nemrud'la tartışabilmesi, üçüncüsü; ateşe atılmakla tehdit edilmeye sabretmesi, dördüncüsü; hicret ederek yurdunu terk etmesi, beşincisi; oğlunu kurban etme emrini yerine getirmesi. Taberî'ye göre Hasan-ı Basrî bunu şöyle tefsir etti. "Evet İbrahim'i imtihan etti o da sabretti; evvela yıldız, güneş ve ay ile imtihan etti; o, Rab olanın yok olmaması ve sürekli olması gerektiği kanaati ve inancına vararak bu imtihanı başardı; bu yüzden şirkten uzak, hanif olarak yerleri ve gökleri yaratan tek Allah'a yöneldi. Ateşe atılmakla tehdit edilme imtihanına tabi tutuldu, sabretti. Sonra hicret etmekle imtihan olundu, o da, kavmini ve yurdunu Allah yolunda terk ederek Şam'a gitti. Sonra oğlunu kurban ve Sünnet etmekle sınandı, bunlara da sabretti."⁷⁶

Görüldüğü gibi tefsir ve hadis kaynakları arasında birbirine geçişken bilgi akımı söz konusudur. Bu akım, kaynağın tarihi ile doğrudan ilintilidir. Sonraki kaynaklar önceki kaynaklardan bilgi almışlardır. Yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere Aynî, İbn Kesîr tefsirinde de yer alan o rivayetlere yer vermiştir. Ancak yine İbn Kesîr'de yer alan fakat ayetlerin bağlamına ve Kur'an'ın ruhuna daha uygun olan yorumları ise almayarak önemli bir hata yapmıştır. Zira ayetin esas anlamı o şerhe alınmayan kısımda yer almaktadır. Burada *Umde* bir hadis şerhidir, ayetten ziyade hadisin anlaşılmasına hizmet etmesi gerekir şeklinde bir itiraz yapılabilir. Doğru, elbette ki *Umde*, hadis şerhinde hür ve serbesttir; ancak söz konusu ayet istidlali olunca burada tefsire de söz düşer. Biz, bu ayetin Ebû Hureyre hadisinin muhtevasıyla alakalı olmadığını belirtmekle tefsir faaliyeti yaptığımızın bilinmesini isteriz ki hiçbir amaç, gaye ve faaliyet, ayetlerin yanlış ve eksik anlaşılması için bir mazeret olarak kabul görmesin.

Eğer İbrahim'in örneği kendinin veya oğlunun sünnet edil-

⁷⁵ İbni Kesîr, *Tefsîr*, I, 116.

⁷⁶ İbni Kesîr, *Tefsîr*, I, 116.

mesinde, tırnaklarının kesilmesinde, koltuk veya kasıklarının temizliğinde, hela temizliğinde ya da bıyıklarını kısaltmasında vs. zorba diktatör Nemrud neden onu ateşe atmak istesin? Hz. İbrahim ve oğlu istediği kadar tırnaklarını kesebilir, koltuk altını, orasını burasını temizleyebilirler; kim buna ne diyebilir? Hayır hayır, durum öyle değil; “putlara tahammülü olmayan,⁷⁷ ilahları diline dolayan bir delikanlı,⁷⁸ onlarla dalga geçen bir delikanlı”,⁷⁹ üstelik zalim Nemrud’un özel kalem müdürünün oğlu İbrahim... olunca bu fitrat rivayetinin İbrahim’le ilişkilendirilmesi pek isabetli gözükmemektedir. Gerek peygamberler tarihinde gerekse de bütün beşeriyet tarihinde bir insanın tırnaklarını kestiği veya kesmediği, koltuk altını temizlediği veya temizlemediği, kasıklarının temizlediği veya temizlemediği için ateşe atıldığı, tutuklandığı, ya da yurdundan kovulduğu görülmemiştir. Dahası bu yüzden Allah’ın sevgisini kazanmış seçkin bir kul, örnek bir insan ve önder bir imam/peygamber yapıldığı ise hiç görülmemiştir.

Hadiste belirtilen hususların kötü olmayıp, güzel ve temiz şeyler olduğu ileri sürülerek, Aynî’nin yaptığı şerhin sorgulanmasının yersiz olduğu şeklinde bir itiraz yapılabilir. Ancak burada dikkat edilirse hadisin şerhi değil ayetin şerhi sorgulanmaktadır. Esasen fitrat bir bütün olarak hayatımızın tümüdür. Bizi sevindiren veya üzen her şey fitrattır. Fakat konumuz burada fitratın ne olup olmadığı meselesi değildir, Ebû Hureyre hadisi de değildir. Fakat mesele Kur’an ayetlerinin ilgisiz ve alakasız bağlamlarla bir takım görüşlerin, yorumların, şerh ve izahların desteklenmeye çalışılmasıdır.

Kaldı ki hadiste ve şerhinde vurgulanan fiil ve eylemlerin tamamının ortak paydası, odak kavramı temizlik olmaktadır. Oysa Kur’an-ı Kerim’de temizliği emreden sayısız ayet bulunmaktadır. Sonra rivayetlerde açık açık her türlü temizliği emreden hadisler de mevcuttur. Buna rağmen bu hadisin şerhinde İbrahim’in aldığı kelimatı bir sır olarak gösterip sonra da onların bahsi geçen fitrat temizlikleri olduğu, İbrahim’in gizemli “kelimat”ının bunlar oldu-

⁷⁷ 21/Enbiyâ, 54.

⁷⁸ 21/Enbiyâ, 60.

⁷⁹ 37/Saffât, 91-92.

ğu hem de ayet zikrederek belirtmek kanaatimizce ne hadisin şerhine hizmet sayılır ne de Kur'an tefsirine.

Yapılması gereken, hadisi muhtevasıyla beraber anlaşılır yapmaktır; alakasız ayetle ilintilendirerek hem ayetin anlamını yanlış istikamete sevk etmemek, hem de hadiste kast edilmeyen anlamları hadiste varmış gibi göstermemektir. Çünkü ayet kesin bir iman objesidir. Eğer Hz. İbrahim'in aldığı gizemli kelimelerde söz gelimi "koltuk altını uzatmamak" var ise koltuk altı biraz uzayan kimse günahkâr mı olacaktır? Veya tırnakları uzayıp kesemeyenler fitratı çiğnemiş mi olacaktır? Bunların, hadiste ifade edildiği şekilde birer tavsiye ve irşat olarak anlaşılması, fıkıh usulü tabiriyle ibahi emir veya irşadi emir şeklinde algılanması son derece mantıklı olur. Ancak burada anlaşılmayı zora sokan şey, bu tavsiyelerin ayetle irtibatlandırılarak şerh ve izah edilmesidir. Bu da okuyucuda onların ciddi birer emir, yapılmadığı takdirde de günah olacağı şüphesine sevk etmektedir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi temizliği emreden pek çok ayet ve hadis vardır. Esasen insan fitratı da temizlikten yanadır. Ancak şarih'in, söz konusu yaptığı ayetle bunların bir alakası yoktur. Bizim anlatmaya çalıştığımız, daha doğrusu kabul etmediğimiz husus da budur. Bu ayet, şarih'in kurguladığı anlamlara müsait değildir. Yoksa ne sünnete, ne sahih hadise, ne temizliğe ve ne de fitrata kimsenin itirazı olamaz.

Sonuç

Hadis kendi muhtevasıyla ayet de kendi anlamıyla doğru anlaşılmalıdır. Kur'an ve Hadis yorumculuğu ister ayrı ayrı yapılsın isterse bir arada beraber yorumlansın kanaatimizce önemlidir; çünkü başka türlü dinin bu iki asli metinleri yorumsal tahriften korunamaz. Tefsir disiplininin temel bir görevi ayetleri anlaşılır kılmak ise diğer bir görevi de yorumsal tahriflerin önüne geçmektir. Hermenötik akıl bizi buna mecbur etmektedir. Şarih ve müfessirler manaları iptal, tebdil ve tahrif etmekle değil bilakis onları sabitleştirmek, otantik anlamlarını ortaya koymak ve öz anlamlarını savunmakla mükelleftirler. Neticede Aynî, *Umde* şerhinde çoğu zaman tefsir disiplinine ve Kur'an'ın genel ruhuna uygun yorum-

lar yapabilmiştir, fakat bazen Kur'an'a aykırı tefsirler de yapmıştır. Bu çalışma bunu ortaya koymuştur.

Kaynaklar

- Abdübakî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1996.
- Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 1993.
- Askalânî, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Aynî, Bedruddîn, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2005.
- Beydâvî, Abdullâh b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (Mecmau't-Tefâsîr), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, MÜİFV, İstanbul 2008.
- Diyanet Vakfı Meali, Ankara 2007.
- Ebü Dâvûd Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sunen*, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye.
- H. Karaman- M. Çağrıncı- İ. K. Dönmez- S. Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Hazin, Alâauddîn Alî b. Muhammed, *Lubâbu't-Te'vîl fî Meânî't-Tenzîl*, (Mecmau't-Tefâsîr), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- İbn Kesîr, İsmâîl, *Muhtasar Tefsîru İbn-i Kesîr*, Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Beyrut 1981.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 1993.
- İsfehânî, Râğîb, *Mufredatu Elfâ-zî'l Kur'ân*, (tah. Safvân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2002.
- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Kızmaz, Zahir, *Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesinde Suç ve Suçluluk*, Fırat Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2002.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Mecmau't-Tefâsîr), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- Özdeş, Talip, *Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, Fecr Yay., Ankara 2005.
- Râzî, Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran tsz.
- Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Zehebî, Muhammed Huseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirân*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, tsz.